

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET U SARAJEVU
ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

**OČUVANJE KULTURNOG IDENTITETA BOŠNJAKA U ABNH
UDRUŽENJU- MANČESTER**

ZAVRŠNI DIPLOMSKI RAD

Mentorica: doc. dr. Emina Dedić Bukvić

Studentica: Sadika Ibrahimović

Sarajevo, 2018. godine

SADRŽAJ

UVOD.....	4
I TEORIJSKI DIO ISTRAŽIVANJA.....	5
1. O ODGOJU.....	5
2. ODGOJ KAO OČUVANJE.....	6
3. IDENTITET.....	7
4. KULTURA.....	10
5. UČENJE KULTURE.....	13
5.1. FORMALNO UČENJE KULTURE.....	14
5.2. NEFORMALNO UČENJE KULTURE.....	15
5.3. TEHNIČKO UČENJE KULTURE.....	15
6. KULTURNI IDENTITET.....	16
6.1. MULTIKULTURALIZAM.....	19
6.2. INTERKULTURALIZAM.....	21
7. HISTORIJSKI PREGLED KULTURE BOŠNJAKA.....	23
II METODOLOŠKI DIO ISTRAŽIVANJA.....	28
1. PREDMET ISTRAŽIVANJA.....	28
2. CILJ ISTRAŽIVANJA.....	30
3. ZADACI ISTRAŽIVANJA.....	30
4. METODE, TEHNIKE I INSTRUMENTI ISTRAŽIVANJA.....	31
4.1. DESKRIPTIVNA METODA.....	31
4.2. METODA TEORIJSKE ANALIZE.....	31
4.3. ANALIZA SADRŽAJA.....	31
5. TEHNIKE I INSTRUMENTI.....	32
5.1. RAD NA DOKUMENTACIJI.....	32
5.2. PROTOKOL ZA ANALIZU SADRŽAJA.....	33
5.3. INTERVJU.....	34
6. UZORAK ISTRAŽIVANJA.....	34
III ANALIZA I INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA.....	35
1. ANALIZA DOKUMENATA.....	35
1.1. STATUT.....	35

1.2. PODZAKONSKI AKTI.....	35
1.3. PRAVILNIK O UNUTRAŠNJOJ ORGANIZACIJI UDRUŽENJA BOŠNJAKA NH.....	36
2. IZVJEŠTAJI.....	37
3. PROGRAMI	41
4. INTERVJU.....	46
5. PRIJEDLOZI I PREPORUKE	47
IV ZAKLJUČAK.....	48
V LITERATURA	50
VI PRILOZI.....	53

UVOD

Identitet, kultura, etnički identitet nisu nepoznati pojmovi i ne tumače se uvijek na isti način. Kada je u pitanju antropologija i interkulturalni odgoj, postoje različiti pokušaji objašnjenja kulture i kulturnog identiteta. U ovom radu, kulturni identitet opisujemo kao poimanje sebe kroz znanje koje proizilazi iz znanja o kulturi kojoj pripadamo. Ovaj oblik samopoimanja kompleksna je veza između unutrašnjih (kognicija, motivacija, emocija) procesa pojedinca i njegovog ponašanja. Jedan od ključnih elemenata kulturnog identiteta jeste njegova esencijalizacija, odnosno shvaćanje ovog identiteta kao neodvojivog dijela vlastitog bića. Ali čovjek nije samo individua za sebe. On je i društveno biće, u njegov identitet ugrađene su karakteristike koje su dio i kolektiva kojem pripada. Prvi kolektiv kojem čovjek pripada jeste porodica, a potom šira društvena (kulturna) zajednica. Zanimljivo je, recimo, uporediti koliko su porodična i kulturna grupa slične i istovremeno različite. Porodična grupa je mala biološka veza između roditelja/odgajatelja i djece, dok je kulturna grupa velika i društveno konstruisana. U slučaju društveno konstruisanih grupa insistira se na neraskidivoj etno-nacionalnoj i kulturnoj vezi između članova grupe. Ovdje se mogu javiti problemi, jer se nekad dočaravaju etno-nacionalni i kulturni fenomeni. Pojedinaac može da pokazuje nespornost da prihvati manjkavosti i loše strane vlastite ličnosti, i grupa kojima pripada (etno-nacionalne, kulture i sl.) te projekcije istih na druge ljude zaista liče i na ponašanja ljudi u nekim međugrupnim situacijama.

Dakle, pojedinac opaža svijet kroz društvene kategorije, identifikuj se sa grupama i poredi se sa članovima drugih grupa. Iz ovih poređenja crpi samopoštovanje, želi da postane bolja osoba, želi da unese smisao u svijet oko sebe i želi da bolje razumije vlastito mjesto u tom svijetu. Ono što je najvažnije kod prijenosa kulturnog identiteta jeste da se mlađe generacije uče osjećaju ponosa na vlastitu kulturnu pripadnost bez neprijateljstva prema drugom i drugačijem.

Ovaj rad bit će iz dva dijela. Prvi dio činit će teorijska istraživanje, a drugi metodološki, gdje su sadržani metode, postupci, instrumenti istraživanja.

Ključne riječi: *Identitet, kultura, kulturni identitet, akulturacija, enkulturacija, multikulturalizam, interkulturalizam*

I TEORIJSKI DIO ISTRAŽIVANJA

1. O ODGOJU

U nauci o odgoju – pedagogiji – postoje različite definicije temeljnog pojma odgoja. Premda je teško postići jedinstvenost oko definicije odgoja, postoji saglasnost da je odgoj specifično ljudska aktivnost u kojoj čovjek postaje čovjekom. Takav stav zauzimaju Vukasović, (1989) i Polić (1993) dok Bašić (2000) zauzima stav da se odgoj odnosi na cjelokupni proces razvoja čovjeka kao ljudskog bića.

Glavni smisao odgoja leži pak "u prenošenju prethodnih iskustava čovječanstva – tekovina kulture i civilizacije – na nove naraštaje, koji nastavljaju djela svojih predaka" (Vukasović, 1999:40). Međutim, čovjek je i djelatno stvaralačko biće koje pokreću ideje vodilje. Da bi čovjek radio, djelovao, stvarao, preobražavao svijet, mora u tome nalaziti smisao, imati viziju ostvarenja, vidjeti neki cilj, svrhu, neku vrijednost. Bez tih idejnih vizija, obećavajućih postignuća, privlačnih vrijednosnih meta – ne bi mogao stvarati ni ljudski djelovati. Ideje, svrhe i ideali potiču, vode, usmjeravaju, čine ljude stvaralačkim ljudskim bićima. Stoga su značajke svake čovjekove djelatnosti (Vukasović, 2000).

Odgoj kao viši pojam prema Vukasović (1989) obuhvaća i tri subordinirana pojma – odgoj u užem značenju, obrazovanje i nastavu.

Vukasović (1989) u užem smislu odgoj tumači kao izgrađivanje i oblikovanje ličnosti i karaktera, s ciljem ostvarivanje onih pozitivnih ljudskih osobina zbog kojih poštujemo određene osobe. Težište je na emocionalnoj i voljnoj sferi čovjekova bića, a odgojni rezultati očituju se u čestitim i ljudskim uvjerenjima i stavovima, u pozitivnom odnosu prema ljudima i ljudskim vrijednostima, u poštenim, pravednim, humanim, plemenitim ljudskim postupcima. Obrazovanje je pak shvaćeno kao "proces usvajanja znanja, umijeća i navika, što je osnova za izgrađivanje znanstvenog pogleda na svijet, za povezivanje znanja s praktičnom profesionalnom djelatnošću i za izgrađivanje sposobnosti za samoobrazovanje" (Vukasović, 1989:11). Kako je odgoj planski, organizirani proces, on dolazi posebno do izražaja u nastavi. Nastava se ostvaruje na temelju nastavnih planova i programa i u njoj surađuju učenici i nastavnici, uz vodeću ulogu nastavnika (Vukasović, 1989).

Vukasović (1991) kao ideal odgoja ističe čovjeka koji stalno teži istini, ljepoti, dobroti, koji se neprestano ispoljava u svijetu kulture i civilizacije i koji prima u sebe sve novo i vrijedno

što nastaje u tom svijetu. To je aktivan, kreativan i na ljudski način bogat čovjek. Njegovo bogatstvo čine punoća ljudskog života, raznovrsnost potreba i njihova zadovoljavanja, neprestan razvitak i stalno bogaćenje ličnosti. Nijedan talent ne ostaje zapušten i nijedna sposobnost ne propada. Ispunjen je osobnim dostojanstvom i više od svega cijeni svoju slobodu i autonomiju ličnosti. Ali njegova sloboda i autonomija nisu izvan ljudske zajednice, nego s ljudima i za ljude.

2. ODGOJ KAO OČUVANJE

Najzahtjevnije pitanje za filozofe odgoja i obrazovanja jeste: čemu odgoj? A odgovor se odnosi na šira politička, vjerska, moralna i epistemološka razmatranja.

U filozofiji odgoja dvije škole su mišljenja da je prijenos postojećeg znanja s generacije na generaciju nedvojbeno najprihvaćeniji i najprošireniji pedagoški cilj.

Prvo i najtradicionalnije stajalište, poznato kao esencijalizam, drži da je cilj odgoja mladih sudjelovanje mladih u zajedničkoj kulturi. Odgoj postoji da bi prenosio kulturu, vrijednosti i znanje s jedne generacije na drugu, osiguravajući na taj način kontinuitet te kulture. Ta je pozicija bitno konzervativna, utemeljena na vjerovanju u stabilnost, postupni napredak i poštovanje utvrđenih ideja (Dufour, Curtis, 2012).

Drugo stajalište, perenijalizam, polazi o zamisli da postoji objektivna stvarnost i da je znanje o tome prisutno u našem shvaćanju. Iako mogu postojati razlike unutar i između kultura, postoje apsolutne i nepobitne istine (Dufour, Curtis, 2012).

Dakle, prema perenijalizmu mladi uče da razumiju vječna načela koja su zajednička svim ljudima, i koja nisu "ograničena" kulturom, a prema esencijalizmu mladi se uče za sudjelovanje u zajedničkoj kulturi i prijenosa kulturnih vrijednosti.

Slatina (2006, prema Tufekčić, 2012) navodi da je prirodu odnosa kultura – odgoj moguće razumjeti utvrđivanjem razlike između autentičnog i instrumentaliziranog odgoja. Te da to razlikovanje podrazumijeva odgoj kao antropološku kategoriju s jedne, i odgoj kao pedagošku kategoriju s druge strane. Kultura je povezana sa autentičnim odgojem ali kako navodi Slatina (2006, prema Tufekčić, 2012) ovaj pojam nadilazi pojam pukog kultivisanja sklonosti koje čovjek svojim rođenjem donosi. To znači da autentični odgoj izvire iz vrijednosti življenja, iz objektivno (univerzalno) važećih vrednota, iz vjere. A to su one vrijednosti koje se u maglama prošlosti ne mogu izgubiti.

Pedagoška kultura naroda koju čini sfera materijalne i duhovne kulture neposredno je vezana za fenomen odgoja. Sadržaji pedagoške kulture nastaju i razvijaju se u sredini svakodnevnog života naroda (Tufekčić, 2012).

Volkov (1999, prema Tufekčić, 2012) ističe da se pedagoška kultura, kao i kultura u cjelini, uvijek hranila iz korijena naroda. Narod oduvijek, stoljećima, provodi svoj prirodni način života i razvija svoju duhovnu kulturu.

Tufekčić (2012) za pedagošku kulturu kaže da je pokretač razvoja naroda jer očuvanje i razvoj duhovne kulture nezamisliv je bez odgovarajućeg pedagoškog napretka. Što je efikasniji proces odgoja, to je viši opći napredak pojedinca, naroda, zemlje i čovječanstva u cjelini. Duhovna kultura je akumulirana energija koja je nastajala višestoljetnim razvojem ljudske civilizacije i osnažena svim pokoljenjima naših predaka. Veza među pokoljenjima obezbjeđuje se odgojem.

Volkov (2004, prema Tufekčić, 2012) ističe da zbližavanje nacija i naroda nema veze sa izjednačavanjem njihovog nacionalnog karaktera i nacionalnog blaga. Očuvanjem progresivnih tradicija, brižljiv odnos prema nasljeđu koje ima općeljudski značaj, razmjena nacionalnih blaga, a ne odricanje od njih - to je ono što je dio susreta i dijaloga kultura.

Kada je u pitanju specifičnost kulture Vasilljevna (2003, prema Tufekčić, 2012) kaže da se ona gleda u tome što se nakupljena duhovna bogatstva ne prenose samo s koljena na koljeno, već se istovremeno i mijenjaju, razvijaju usavršavaju i obogaćuju. Na taj način nove generacije formiraju sposobnost da budu tvorci nekih novih vrijednosti.

3. IDENTITET

Kad razmišljamo o tome ko smo mi ustvari, imamo puno mogućnosti kako da se opišemo. Možemo upotrijebiti ime i prezime, spol, lične osobine, fizički izgled, porodične relacije, profesiju, nacionalnost itd. Postoji mnoštvo načina i kriterijuma koji nam omogućavaju da opišemo kako doživljavamo sami sebe, a koji mogu biti karakteristični samo za nas ili za neke društvene grupe kojima pripadamo.

Svaka priča o identitetu počinje pitanjem "Ko sam ja?", kao da se čini da je identitet u stvari pitanje ličnosti i karakteristika ličnosti. Ipak, to je samo dio problematike identiteta. Neka od pitanja koja se također tiču identiteta, a mogu i ne moraju biti ekskluzivno vezana sa ličnošću

su i "Odakle dolazim?", "Kuda idem?", "Kojoj grupi pripadam", "Kakav je moj odnos sa drugim ljudima i svijetom oko mene?"

Iako je historijski gledano identitet u psihologiji bio razmatran kroz psihodinamske koncepcije ličnosti, identitet nikad nije potpuno individualistički, već je uvijek vezan za društvenu realnost i ljude oko nas (Turjačanin, 2014).

Tokom cijelog života odvijaju se izvjesne promjene u osjećaju identiteta tj. u nečijem mišljenju o svojim karakteristikama, samopoštovanju (više ili manje pozitivna, odnosno negativna osećanja o sebi) kao i osjećaju o tome ko je i šta je, čemu teži i sl. Usljed velikih bioloških, kognitivnih i socijalnih izmjena u adolescenciji, u ovoj fazi života dolazi do značajnih promjena u tom osjećaju. Erikson (1968, prema Božin, 2010) je smatrao da je uspostavljanje koherentnog osjećaja identiteta centralna "psihosocijalna kriza" u adolescenata. Oblikovanje identiteta se odvija u određenom društvenom kontekstu u kom adolescent živi i taj kontekst, odnosno pojedinci koji na adolescenta vrše veliki uticaj, imaju značajnu ulogu u tome. Optimalni osjećaj identiteta se doživljava prosto kao osjećanje psihodruštvenog blagostanja. Najočiglednije prateće okolnosti ovog osjećanja su osjećanje da ste kao kod kuće u sopstvenom tijelu, osjećanje da 'znate kuda idete', i unutarne uvjerenje anticipiranog priznanja od strane onih do kojih vam je stalo (Erikson, 1968).

Prema Eriksonu (1968) mogu se javiti sljedeći problemi u razvoju identiteta:

- konfuzija tj. difuzija identiteta (ogleda se u različitom stepenu nepovezanog, nepotpunog osjećanja sebe),
- preuranjeni (ili: preuzeti) identitet (identity foreclosure),
- prerano uspostavljanje određenog identiteta, bez prethodnog ispitivanja i razmatranja raznih raspoloživih mogućnosti tokom psihosocijalnog moratorijuma,
- i negativni identitet (opredeljenje za identitet koji je očigledno nepoželjan za roditelje i sredinu u kojoj živi; npr. sin uspješnih i uglednih roditelja koji odbija da studira ili dijete iz religiozne porodice koje postaje ubjeđeni ateista).

Eriksonove faze krize identiteta nam pokazuju da do krize može doći i tokom prijenosa kulturnih vrednota i oblikovanja kulturnog identiteta. Ako dijete odrasta u kulturi koja, primjera radi, negira postignuća drugih kultura, ako se angažuje u borbi protiv "nekulture" agresivnim sredstvima time ostvaruje jaz između sebe i drugih. Pozicija onih koji odlučuju šta je kulturno, a šta nije, zapravo je stav arogancije i dihotomije kulture.

Dakle, problemi prijenosa kulturnih vrednota i krize kulturnog identiteta javljaju se onda kada se vlastita kultura percipira kao svojevrsno mjesto moći.

Provjera Eriksonovih teorijskih razmatranja uglavnom je izvršena polazeći od pristupa koji je razvio Marcia (1966). Naime, na osnovu odgovora dobijenih prilikom intervjua ili na jednom upitniku, pojedinci se svrstavaju u jednu od četiri kategorija ili statusa identita u zavisnosti od prisustva ili odsustva eksploracije i privrženosti u vezi sa zanimanjem, ideologijom i interpersonalnim odnosima:

- ostvareni identitet (identity achievement; nakon izvjesnog perioda krize i eksperimentisanja, pojedinac je postao privržen određenim stvarima tj. kod njega je došlo do formiranja koherentnog osjećaja identiteta),
- moratorijum (kod takve osobe je u toku period krize i eksperimentisanja),
- preuranjeni identitet (identity foreclosure; do privrženosti je došlo bez prethodnog perioda krize i eksperimentisanja),
- difuzija identiteta (nema čvrstih privrženosti niti pokušaja da se do takvih dođe).

Ispitivanja pokazuju da pojedinci sa ostvarenim identitetom dobijaju najviše skorove na nizu mjera pozitivnog mentalnog zdravlja, dok oni koji su u moratorijumu manifestuju najveći stepen anksioznosti, konflikata u vezi sa autoritetom kao i najmanji stepen rigidnosti i autoritarnosti. Osobe sa preuranjenim identitetom su najautoritarnije, najviše imaju potrebu za odobravanjem od strane drugih, najmanje su autonomne i najbližije su sa svojim roditeljima. Konačno, pojedinci za koje je karakteristična difuzija identiteta pokazuju najviše problema: oni su najpovučeniji i najmanje bliski sa svojim vršnjacima (Božin, 2010).

Jedna od kočnica u istraživanju ličnosti u kulturalnim studijama sastojala se od toga da li se ličnost i kultura pomatraju odvojeno. Odvajanje se može zasnivati na tome da istraživači kulturu operacionaliziraju kao objektivnu egzogeni varijablu (npr. nacionalna pripadnost) koja ima utjecaj na neko područje od interesa (npr. očuvanje kulturnog identiteta). Danas, sve više se insistira da se ličnost i kultura ne mogu posmatrati odvojeno. Ličnost tj. individualne, afektivne, kognitivne i motivacijske odrednice produkt su kulture u kojoj pojedinac odrasta (Lacković-Grgić, Čubela Adorić, 2005).

Dakle, ono što čini ličnost pojedinca ne može biti izdvojeno iz šireg socijalnog i kulturnog konteksta u kojem se razvijala i izražavala ličnost.

4. KULTURA

Razdoblje 20. stoljeća smatra se vremenom najintenzivnijeg bavljenja istraživanjima različitih aspekata kulture, također, u drugoj polovici 20. stoljeća pojam kulture dodatno je proširen prihvaćanjem načela holizma i pluralizma, pri čemu ključnim pojmovima savremenih istraživanja pojma kulture postaju kulturna dinamika, kulturna različitost, kulturna dominacija, kulturni diskontinuitet, konstrukcija te prijenos i učenje kulture. Ovo razdoblje proučavanja različitih aspekata kulture značajno je po usmjeravanju istraživačkih interesa prema pojedincu i njegovoj vlastitoj interpretaciji načina života svoje i kulturno različitih grupa, uslijed čega se kultura sve učestalije promatra u kontekstu individualne i kolektivne, etničke, nacionalne, regionalne i globalne kulture.

Kako god da je definisali, većina antropologa se slaže u tome da je kultura vezana sa onim aspektima ljudskog saznavanja i djelovanja, koji proističu iz onog što učimo kao članovi društva, imajući pri tome u vidu da čovjek nauči mnogo stvari kojima ga ne uče eksplicitno. Zaista, nijedna vrsta nema tako dug period dječije i mladalačke zavisnosti, period koji omogućava usvajanje i prenošenje načina saznavanja i djelovanja usvajanje i koji je njime posvećen, načina što su lični za svako društvo. Naša genetski naslijeđena predispozicija za jezik i simboličku komunikaciju i cjelokupna složena ograničena društva koju ta predispozicija omogućava, stvorila je mogućnost ljudskoj rasi da ostvari neku vrstu nasljeđivanja stečenih odlika u kojem sticanje znanja može biti kumulativno, iz jedne generacije u drugu. Definicija kulture Tylora iz 1871. godine nije bila suštinski osporavana trideset godina, a glasi: "Kultura shvaćena u širokom etnografskom smislu, jeste kompleksna cjelina koja obuhvata znanje, vjerovanje, moral, umjetnost, pravo, običaje i sve ostale sposobnosti i navike koje je čovjek stekao kao član društva" (Managhan, Just, 2003:35).

Tylorov naglasak na znanje i vjerovanje kao nešto stečeno tj. naučeno od strane pripadnika neke društvene grupe, kao i mišljenje da oni sačinjavaju integrisani sistem, još uvijek utiču na naše shvaćanje kulture. S druge strane, Viktorijanci su smatrali da je "kultura" nešto što jedna zemlja ili jedan narod može imati u većoj ili manjoj mjeri. U tom smislu riječi "kultura", ne znači da je jedan čovjek sa određenim životnim navikama na većem civilizacijskom nivou. Primjera radi, čovjek koji ide u operu, pijucka šampanjac i čita Prusta nije "kulturniji" od onoga koji ide na fudbalske utakmice, salijeva pivo i čita tabloide. Iako ovaj smisao riječi "kultura" i dalje postoji u svakodnevnoj upotrebi, antropolozi su ga odbacili. To odbacivanje izraza "kultura" kao nečega što jedan narod ili pojedinac može

imati u većoj ili manjoj mjeri iz temelja je promijenilo način na koji savremeni svijet gleda na razlike među kulturama.

Boas (1930, prema Manghan, Just, 2003) kulturu definišu kao sve manifestacije društvenog ponašanja zajednice, reakcije pojedinca pod uticajem navika grupe u kojoj živi, i proizvode ljudskih djelatnosti određene tim navikama. Vidimo da je Boasa fascinirala ideja da sredina, i kulturna i fizička utiču na način na koji neko posmatra svijet.

U dokumentima Vijeća Europe koji se odnose na kulturu iskazuje se potreba definiranja kulture u što širem smislu, obuhvaćanjem različitih ljudskih aktivnosti i stvaralaštva kao što su: muzika, ples, drama, narodna umjetnost, kreativno pisanje, arhitektura i područja koja joj pripadaju, slikarstvo, skulptura, fotografija, grafika i umjetničko stvaralaštvo, industrijski dizajn, nošnje i modni dizajn, film, televizija, radio, zvučno snimanje, umjetnost povezana s prezentacijama, priredbama, izvedbama i izlaganjima, učenje i primjena umjetnosti u čovjekovu okruženju, kulturno naslijeđe, suvremeni oblici izražavanja, aktivnosti s aspektima i tehnikama zaštite i očuvanja kulturnog naslijeđa (Jagić, Vučetić, 2013).

Dok je Tylor smatrao "kulturu" akumulacijom ljudskih dostignuća, Boas je govorio o kulturnim naočarima¹, koje nosi svako od nas, lećama koje su sredstvo našeg percipiranja svijeta oko nas, tumačenja značenja našeg kulturnog života, i okvir za naše postupke.

Iz mnoštva definicija kulture izdvojena je tipologija definicija koja ih dijeli na:

- pozitivističke - uzima u obzir samo činjenice i građu od koje se kultura sastoji i pomoću njih određuju kulturu kao cjelovit fenomen, ali ne govori ništa o svrsi i smislu kulture za čovjeka i društvo,
- normativističke - ističe cilj kulture i norme kojima se on nastoji postići, a zabacuje elemente od kojih se kultura sastoji,
- metafizičke - kultura se shvaća kao cjelina koja se sastoji od posebnih dijelova kao zasebnih metafizičkih bitnosti,
- kulturalističke - kulturu shvaćaju kao pojam širi od društva i društvo objašnjavaju kulturom,
- naturalističke - sve kulturne pojave svoje na biološku ili psihološku prirodu čovjeka, po kojoj je on već predisponiran za kulturu, a zanemaruju njegovu društvenu dimenziju (Čačić-Kumpes, 1999).

¹ Kulturbrille- termin koji Boas upotrebljava za kulturne naočale (Managhan, Just, 2003).

Iz gore navedene tipologije definicija kulture vidimo da se u raspravama o kulturi najčešće javljaju tri pitanja. Jedno se odnosi na to u kojoj mjeri kulturu treba smatrati integralnom cjelinom; drugo u kojoj mjeri kulturu smatrati kao autonomnu, "super organsku" jedinku, a treće je kako najbolje možemo crtati granice oko kulture.

Ovdje bi se moglo i uključiti pitanje *drugih* u kulturi ili odnosa *drugosti* i kulture. Postoji li kultura koja nije kultura drugih? Ako bi jedna takva kultura postojala zar one ne bi bila neka statična, jednom i zauvijek odlučena, zatvorena kultura, osuđena na ponavljanje poznatog? Kultura koja se ne mijenja je neka ideološka matrica koja služi kulturnom označavanju i preoznačavanju koje za cilj nema ništa drugo nego očuvanje postojećeg stanja stvari, dominantnih ideoloških, političkih i društvenih obrazaca (Blagojević, 2010).

Hofstede (2005) je razvrstao odrednice kulture u četiri kategorije:

- simboli – verbalni i neverbalni jezik,
- rituali – društveno esencijalne kolektivne aktivnosti unutar kulture,
- vrijednosti – osjećaji o kojima se ne raspravlja, a tiču se što je dobro ili loše, lijepo ili ružno i slično,
- heroji i mitovi – stvarni ili imaginarni ljudi koji služe kao uzor ponašanja unutar kulture.

Često se pojavljuju u mitovima koji su dio priča ili drugih literarnih izražaja.

Krenut ćemo od objašnjenja simbola, kao „riječi, gesta, slika ili objekata koji nose posebno značenje samo za one koji su dijelom iste kulture“, pri čemu se novi simboli lahko razvijaju, a stari tada nestaju. U simbole se, osim riječi, ubrajaju memorijalni datumi, spomenici, imena mjesta odnosno sjećanja određenih događaja od važnosti za jednu zajednicu. Dakle, to su kolektivna sjećanja u kojima se odražavaju društvene obaveze u odnosu na grupu, koja drže do svojih nositelja i ne mogu se prenositi na druge (Assmann, 2006). Drugi krug tvore rituali kao kolektivne aktivnosti, poput načina kako odajemo poštovanje drugima, kao i društvene i religijske manifestacije. Treći sloj kulture čine heroji, odnosno osobe, žive ili mrtve, stvarne ili imaginarne, koje posjeduju karakteristike koje su visoko cijenjene u kulturi i služe kao modeli ponašanja (Hofstede, 2005).

Prema Hofstede (2005) navedene manifestacije kulture, odnosno rituali, heroji i simboli zajedno su u području prakse i utoliko su vidljivi i vanjskim promatračima, a njihovo kulturno značenje je nevidljivo i leži jedino u načinu kako se te prakse interpretiraju od strane onih koji su unutar njih. Jezgru kulture čine vrijednosti (Hofsted, 2005). Vrijednosti su

vjerovanja o dobrom i poželjnom, a bave se zlim ili dobrim, prljavim ili čistim, opasnim i sigurnim, zabranjenim i dozvoljenim, poštenim i nepoštenim, moralnim i nemoralnim, ružnim i lijepim itd.

Razumjeti neku kulturu znači razumjeti iskustva koja vode pojedinačne članove te kulture kroz život: poznavanje jezike, gestikulacije, ličnog izgleda, društvenih veza, religije, filozofije, hrane, rada, obrazovanja, itd.

5. UČENJE KULTURE

Allport (1991, prema Slatina, 2006) objašnjavajući nam kako je cijeli život ustvari učenje podsjeća nas da mi učimo kako da hodamo, govorimo, igramo se, da vozimo automobil, plivamo i sviramo na klaviru, pišemo, čitamo, pamtimo činjenice. Usvajamo moral, vrijednosti i interesovanja. Prihvatamo religije i vjerovanja. Razvijamo sklonosti, predrasude i manire. Postepeno stičemo vlastite crte i težnje ličnosti i razvijamo jednu vodeću ličnu savjest i manje ili više razumljivu filozofiju života.

Allport (1969) navodi diferencijaciju (organizacija koju odlikuje raščlanjavanje finijih sistema) i integraciju (hijerarhijsko uređenje finijih sistema unutar cjelokupne ličnosti) kao sisteme učenja. U objašnjenju pomenutih sistema koristi principe učenja od kojih su najvažniji usmjerenost učenja, uviđanje, identifikacija i subsidijacija. Na razvoj individue tvrdi on, treba gledati kao napredak i u diferencijaciji i u integraciji. Isti principi primjenjuje se i kod usvajanja kulturnih obrazaca ponašanja.

Prilike u kući, jezik koje dijete uči, škola, ekonomska praksa, propisi o hranjenju i sl., sve to nameće kulturne zahtjeve. Tačno je da dijete raste "iznutra" ali njegovi uzori za učenje su svi van njega. Ono rano počinje da uči vrijednosti svoje kulture. Mnoge od njih uče se ponavljanjem: kod kuće, u školi, u bogomolji, preko dnevnih listova, radija i televizije, u šali. Ni jedno dijete ne može da izbjegne zajedničko naslijeđe. Kulturna vrijednost je način života koji većina pripadnika jednog društva smatra poželjnim (Allport, 1969:221).

Revers (1955, prema Allport, 1969) predlaže da proces akulturacije posmatramo kao nešto što se odvija u tri etape:

- prihvatanje kulturnog uzora,
- reakcija protiv tog uzora,
- prisno usvajanje revidiranog uzora kao neposredno uklapanje zrele ličnosti.

Ovdje vidimo da se dijete u početku prilagođava tradiciji, dok u zrelo doba čovjek uspješno spaja tradiciju, kulturu i sliku koju ima o sebi.

Slika 1. Ciklus kultura – ličnost (Allport, 1969)

Allport (1969) ovaj ciklus shvata kao nešto što se ponavlja iz generacije u generaciju. Kultura propisuje metode, sredstva i načine odgajanja. Rani način odgajanja daje u okviru kulture oblik jednom osnovnom tipu ličnosti, a odrasli potkrepljuju i nastavljaju kulturnu tradiciju za koju smatraju da je pogodna.

Za razliku od Allporta (1969) Hol (1976) spominje tri opća modela učenja kulture: formalni, neformalni i tehnički, gdje pokazuje da pomenuti modeli učenja djeluju u procesu usvajanja znanja, svijesti, afekta, i stavova prema prmjena. U nastavku govorimo o ova tri modela učenja kulture.

5.1. FORMALNO UČENJE KULTURE

Formalno usvajanje znanja sastoji se od uputstava i ukazivanja na greške. Na formalnom nivou nema objašnjenja, ono se iscrpljuje opozicijama da-ne, ispravno-porešno, dopušteno-nedopušteno (Hol, 1976). U ovom procesu konfluencije odgajanja se ne pokazuje da je bilo koji drugi oblik ponašanja prihvatljiv. Prema tome, učenje/poduka se zasniva na logici ili si pošten ili nepošten, ili si iskren ili neiskren, ili kršiš vjerske i kulturne norme ili ih ne kršiš, ili kažeš 'hrđa' ili 'rđa'. Na desetine i stotine ovakvih i sličnih pedagoških detalja se promiče kroz proces učenja dok ne narastu do formalnog sistema koji se bez razmišljanja usvaja (Slatina, 2006).

U svakoj životnoj situaciji obrasce formalnog ponašanja prate snažne emocije. Formalno učenje kulture i jeste, ustvari, "pretežno stvar emocija". Kada se krše norme ovog ponašanja, onda nastaju čitavi izljevi emocija. Po snažnim emocionalnim reakcijama najlakše je i raspoznati obrasce formalnog ponašanja. Obrasci ponašanja razvijani formalnim učenjem kulture izuzetno su postojani. Posebno su otporni na promjenu koja se nameće spolja. Formalno se mijenja sporo, gotovo neprimjetno. Samo u izuzetnim prilikama ta promjena je primjetna ili očita. Upravo ova postojanost omogućuje život i čini ga lakšim. Ovim učenjem se omogućuje da kultura obavlja zadatak koji je gotovo analogan instinktu (Slatina, 2006).

5.2. NEFORMALNO UČENJE KULTURE

Neformalno sticanje znanja zasnovano je na modelu koji se imitira. Ono obuhvata uglavnom one oblasti iz kojih se znanje ne stiče ni formalno ni tehnički (Hol, 1976). Moglo bi se reći da je učenje i poduka seksualnom životu najbolji primjer ovakvom pedagoškom postupanju i utjecanju. Dakle, u ovoj oblasti, u mnogim kulturama, znanja se uglavnom stiču neformalno. Možda se ovom činjenicom može objasniti (pojava) zašto seks (i) na nezdrav način fascinira ljude (Slatina, 2006).

Veliki dio neformalnog učenja uopće ne dopire do pune svijesti. Međutim, upravo ovo odsustvo svjesnosti i omogućava da obrasci dođu do velikog izražaja. Svjesnost, primjerice, može da bude smetnja pri hodanju ili vožnji auta. Svjesnost može da omete i ono što kanimo saopćiti pisanom ili govornom riječju. To je zato što je automatika rezultat neformalnog učenja kulture. Otuda postoji smetnja ako neka od tih radnji dopre do mozga. Ovim dolazi do neke vrste mentalne blokade. Karakter neformalnih postupaka prožima čovjeka tako i toliko da stvara teškoće u situacijama u kojima se sučeljavaju dvije kulture. Odstupanje ponašanja od normi ne treba brkati s neformalnim ponašanjem (Slatina, 2006).

5.3. TEHNIČKO UČENJE KULTURE

Tehničko usvajanje znanja je, osim na logičkoj analizi, zasnovano i na koherentnoj spoljašnoj formi, odnosno cjelovitom izlaganju gradiva (Hol, 1976). Veliki broj subjekata stvara potrebu za ovakvim modelom učenja kulture. To je slučaj sa školskim učenjem, gdje znanje posjeduje učitelj. Umješnost njegova poučavanja funkcija je njegovog znanja i njegove analitičke sposobnosti. Ako je njegova analiza dovoljno jasna i detaljna, nije potrebno čak ni njegovo fizičko prisustvo. On može da izloži edukacijske sadržaje u pismenom obliku, da ih zvučno snimi, pošalje internetom i sl. Tehničko usvajanje znanja malo ovisi o prethodnoj predpremi

onog kog se podučava. Tehničko učenje ne javlja se samo kad se dijete podučava školskom znanju. U situaciji kad nas dijete naljuti možemo sebe uhvatiti kako ga nazivamo punim imenom, (umjesto: dušo moja, hajde blago meni i sl.) pozivajući ga na poslušnost. Čim smo zauzeli "tehnički stav", dijete odmah zna da je pretjeralo i da mi sasvim ozbiljno postavljamo zahtjeve (Slatina, 2006).

Prethodnim objašnjenjem tri načina učenja kulture, vidjeli smo da je i za bolje razumijevanje specifičnosti ljudske prirode ključna sposobnost stvaranja kulture. Za ostvarenje kulturne transmisije potrebna su tri uvjeta: *podučavanje* u kojima odrasli pomažu usvajanje znanja i vještina kod mlađih. Napomenuli bi da je podučavanje vrlo važno u učenju kulturnih konvencija, recimo na primjer: jezika, kojeg pojedinac ne može samostalno izumiti. Dalji preduvjet je *potreba za imitacijom*, odnosno neke inovacije koja se vremenom mogu prihvatiti ili odbaciti u nekoj zajednici. To će zavisi od toga kojih je veći broj: da li onih koji prihvataju ili odbacuju inovaciju. Treći uvjet jeste *normativna dimenzija prenošenja kulture* na mlađe. Djeca ne imitiraju odrasle tek na puki način, nego imitiraju sa uvjerenjem da je to ispravan način ponašanja, te će se truditi da i sami druge upute na ista pravila ponašanja.

6. KULTURNI IDENTITET

Čačić-Kumpes (1991) navodi da je za integritet ličnosti bitno da slika "o sebi" nije u suprotnosti sa slikom koju drugi imaju o nama i da se kontinuitet te slike učvršćuje u emocionalno i kulturno stabilnoj sredini. Kulturne promjene, na primjer, mogu izazvati poremećaje u formiranju identiteta zbog mogućeg rušenja unutrašnjeg ustrojstva hijerarhije očekivanja. Utoliko je značajnije da postoji suglasje između obrazaca prema kojima se pojedinac razvija tj. da serija identifikacija koja započinje u porodici tokom primarne socijalizacije ne bude u protivrječju s utjecajima tokom sekundarne socijalizacije (čiji su faktori škola, vršnjaci itd).

Uvažavajući posebnost, jedinstvenost i jedinstvo ličnog identiteta antropolozi su utvrdili da članovi nekog društva posjeduju zajedničke elemente ličnosti s pomoću kojih razlikujemo pripadnike jedne od pripadnika neke druge kulture. Tako je moguće govoriti o grupnom identitetu kojem je kultura značajna determinanta.

Prema Smithu (1990) *kulturni identitet* proizlazi iz osjećaja kontinuiteta i zajedničke sudbine te posjedovanja zajedničkih uspomena određene populacije koja ima zajednička iskustva i kulturna obilježja.

Prema enciklopedijskoj definiciji: "kulturni identitet je pojam koji izražava jedinstvenost i autentičnost neke kulture te pripadnost pojedinca ili društvene skupine toj kulturi. Predstavlja određenje neke društvene zajednice putem njezinih vlastitih kulturnih obilježja i vrijednosti. Kulturni identitet tvore oblici duhovne (jezik, književnost, muzika, ples, običaji i dr.) i materijalne (graditeljstvo, artefakti) kulturne baštine. Kulturni identitet osniva se na elementima tradicijske kulture, ali se izražava i u savremenim kulturnim tvorbama, uključujući i kulturne industrije (film, izdavaštvo i dr.). Pravo na očuvanje kulturnog identiteta, naročito nacionalnih manjina, u demokratskim zemljama ostvaruje se odgovarajućim zakonskim uredbama koje štite i pogoduju njihov zaseban kulturni položaj i razvoj (škole, kulturne ustanove).²

Ovdje bi valjalo napomenuti da je uobičajena praksa izjednačavanja etničkog (nacionalnog) i kulturnog identiteta, no Ninčević (2009) ističe da je etnički (nacionalni) identitet ograničeniji pojam.

Predstavnici teorije u kojoj je stavljen znak jednakosti između kulturnog i etničkog identiteta, naciju objašnjavaju kao zajednicu historijske sudbine, kao zajednicu koja ima svoj posebni nacionalni karakter formiran kulturnim kontinuitetom (Fočo, 2000).

Kultura je jedan od indikatora etniciteta, etničke (nacionalne) pripadnosti, dakle, obilježje etničkog identiteta. Osim kulture kao elementi etničkog identiteta obično se navodi i teritorij, jezik, religija, socijalna organizacija, rasa. Kulturni identitet pojedinca, međutim, ne bi trebalo reducirati na njegov etnički identitet. Etnički identitet samo je dio kulturnog identiteta osobe (Čačić-Kumpes, 1991).

Vićanović (2014) govori da svi osnovni oblici postojanja i ispoljavanja ljudske kulture – jezik, mit, religija, umjetnost, vezani su za određenu naciju, proizlaze iz nacionalnog identiteta naroda i do srži su njime prožeti. Stiče se utisak da su kulturni i nacionalni identitet kategorije ontološki povezane i da jedna bez druge ne mogu. Kulturni identitet se formira i postiže njegovanjem i razvijanjem pojedinih (ili svih) oblika ljudske kulture, a kultura se ispoljava i određena je principima nacije – jezik je uvijek jezik nekog određenog naroda, mit

² Definiciju možete pronaći na: Proleksis enciklopedija: kulturni identitet <http://proleksis.lzmk.hr/511/> (22.06.2012)

takođe, religija, doduše, donekle preskače nacionalne granice, ali ipak, svaka religija u svom iskonu nosi obilježja nacionalne zajednice iz koje je prvobitno potekla, a umjetnost i kad je najveća i kad dostiže općeeljudsku vrijednost (i baš zato što je velika i općeeljudska) nosi pečat nacionalnog identiteta, možda samo nauka i filozofija izmiču obruču nacionalnog, mada se čak i na tom području mogu ponekad otkriti ključne karakteristike nacija od kojih su potekle određene naučne hipoteze i filozofski sistemi.

Kada je u pitanju ideja nacionalnog obrazovanja, zanimljivo je na koji način je Rousseau zamišljao patriotski odgoj, a to možemo vidjeti iz njegovih uputa poljskoj vladi: "Upravo odgoj dušama mora dati nacionalni lik i toliko usmjeravati njihovo mišljenje i ukus da one budu rodoljubne iz naklonosti, iz strasti, iz nužde. Dijete kad otvori oči treba da ugleda domovinu i do smrti ne treba vidjeti ništa drugo do li nju. S dvadeset godina Poljak ne smije biti niko drugi, mora biti Poljak. Hoću da dok uči čitati čita o svojoj zemlji, da s deset poznaje sva njezina ostvarenja, da s dvanaest zna sve njezine pokrajine, sve puteve, sve gradove, da s petnaest zna cijelu njezinu historiju, sa šesnaest sve zakone, da u cijeloj Poljskoj ne bude djela ni slavna čovjeka kojima nije ispunjeno njegovo pamćenje i srce, i koje on istog časa ne može razumjeti" (Rousseau, 1985; prema Čačić-Kumpes, 1991:142).

Ovdje vidimo da Rousseau govori o načinu na koji treba raditi na izgrađivanju nacionalnog identiteta i njegovoj važnosti još od najranije dobi djeteta i to sve kroz jednu vrstu moralnog patriotizma. Etno-nacionalni identitet se gradi i oblikuje usvajanjem jezika, tradicije, običaja zajednice u kojem dijete odrasta, a koji je prožet težnjom za kolektivnom pripadnošću.

Stav koji zauzimamo po pitanju izjednačavanja definicija kulturnog i etno-nacionalnog identiteta jeste da nema neke suštinske razlike između njih, obzirom da se pri definisanju radi o jednom narodu, koji se nalazi na jednom prostoru, govori istim jezikom i njeguje zajedničke običaje, vrijednosti i simbole.

Možemo reći da se i nacionalni/etnički i kulturni identiteti formiraju jedan pomoću drugog jer koji je to narod kroz historiju postigao iole značajan stepen nacionalnog identiteta, a da nije ispoljio, razvio i potvrdio i svoj kulturni identitet?

Ranije smo već naveli da je Hofstede (2005) razvrstao odrednice kulture u četiri kategorije i to: simboli, rituali, vrijednosti i heroji i mitovi, ponavljamo ih radi boljeg razumijevanja nastavka rada.³

³ O odrednicama kulture, vidjeti više u ovom radu pod naslovom "Kulturni identitet" na stranici 12.

Suživot kultura danas je jedno od najznačajnijih civilizacijskih pitanja. Koji odnos treba vladati među različitim kulturama na istom prostoru? Šta za taj odnos znači multikulturalizam, a šta interkulturalizam su pitanja čije odgovore nudimo u nastavku.

6.1. MULTIKULTURALIZAM

Šira upotreba ovog termina primjećuje se krajem šezdesetih godina prošlog stoljeća. Od tog razdoblja do danas termin označava obavezu posebno kulturnih i obrazovnih autoriteta u definisanju politike, mjera, akcija i inicijativa, kojima se omogućava raznim kulturama da se razviju na istom ili susjednom teritoriju sa drugim kulturama unutar jedne zemlje (Čačić-Kumper, 1999).

U osnovi multikulturalizma stoji teorija kulturnog relativizma. Polazimo od premise da su naša vjerovanja, moral, postupci, čak i opažanja svijeta oko nas, proizvod kulture koju smo naučili kao članovi zajednica u kojoj smo odgojeni. Ako je, kako mislimo, sadržaj kulture proizvod proizvoljnog, historijskog iskustva jednog naroda onda je ono što smo mi kao društvena bića proizvoljan, historijski produkt. Pošto kultura tako duboko i široko određuje naš pogled na svijet, slijedi da ne možemo imati objektivnu osnovu za tvrdnju da je naš pogled na svijet bolji od nekog drugog, ili da se jedan može koristiti kao mjerilo drugog. U tom smislu o kulturama se može suditi samo u odnosu jedne prema drugoj, a značenje određenog vjerovanja ili ponašanja mora se prije svega tumačiti u odnosu na njegov kulturni kontekst. To je, ukratko, osnova onog što je nazvano kulturnim relativizmom (Monaghan, Just, 2003).

Dakle, svaka kultura je zaseban entitet, među različitim kulturama nema prave uporedivosti niti je moguće njeno izvanjsko razumijevanje i vrednovanje.

Wojciechowsky (1977, prema Abu-Laban i Mottersheml, 1981) multikulturalizam određuju kao koegzistenciju dviju ili više etničkih grupa od kojih svaka posjeduje sebi svojstvenu društvenu strukturu i dominantan osjećaj pripadnosti grupi.

Iako idealni multikulturalizam pretpostavlja "kulturni, društveni i politički sistem koji obezbeđuje najbolje šanse za puni razvoj i zadovoljenje aspiracija svim činionicima jedne države: pojedincima, kulturnim grupama i samoj državi... geto je bivao način očuvanja kulturne baštine i identiteta" (Wojciechowsky, 1977 prema Čačić-Kumpes 1991).

Ninčević (2009) govori o dva osnovna različita pristupa multikulturalizmu: jedan se fokusira na promoviranje raznolikosti kao vrijednosti same po sebi, a drugi se pristup fokusira na

slobodu mišljenja i donošenja odluka i veliča kulturnu raznolikost do mjere da je ljudi odabiru koliko je god slobodno moguće.

Kulturna sloboda može uključivati slobodu pojedinaca da preispituju automatsko podržavanje tradicija prošlosti jer da ljudi, posebno mladi, vide razlog za promjenu svoga načina življenja. U osnovi multikulturalizma stoji načelo koje priznaje jednakopravnost svim kulturama, čiji se identitet danas brže nego ikad prije mijenja zbog globalizacije. Ninčević (2009) se pita je li prema tom načelu multikulturalizam samo tolerisanje raznoličnosti kultura, tj. supostojanje dviju tradicija koje koegzistiraju rame uz rame, a da se uopće ne susreću, poput brodova u magli? Blagojević (2010) slično propituje da li nam vjernost nekoj "našoj" kulturi, kulturi u kojoj živimo, obezbjeđuje samo to da nam se nikad neće desiti ništa osim onog što nam se već desilo, da nikad ništa nećemo saznati osim onog što već znamo? Je li ta i takva kultura kontinuirana reafirmacija načina na koji stvari jesu takve kakve jesu, u kojoj smo i mi uvijek isti, i u kojoj nam je uskraćena mogućnost promjene kako nas samih tako i kulture koja nas određuje.

U svom eseju Hall kulturu opisuje kao "projekat koji je uvijek otvoren u odnosu na ono što još uvijek ne zna i što još uvijek ne može imenovati" (Hall, 1996:263).

Čačić- Kumpes (1991) je mišljenja da se antropološki nerazložnom čini tvrdnja da kulture međusobno mirno koegzistiraju: one su se oduvijek susretale, razmjenjivale, uzajamno obogaćivale, suprotstavljale, odupirale jedna drugoj i kao posljedica svega – mijenjale.

Pišući o višeznačnosti pojma kulture Nancy (2001, prema Blagojević, 2010) navodi da se kulture ili ono što tako zovemo se ne sabiru. One se susreću, miješaju, mijenjaju i preuređuju. One se upravo kao kulture smiještaju jedna u drugu, međusobno se napajaju ili iscrpljuju, obrađuju ili kaleme. Prva kultura je bila izmiješanost rasa ili vrsta *erectus*⁴, *faber*⁵, *sapiens*⁶. Zapad, tako ponosan na "grčko čudo" njenog nastanka, ne bi trebao da prestane meditirati o etničkoj i kulturnoj raznolikosti, o kretanjima naroda, o prenošenjima i preobražajima načina života, o izopačenjima jezika ili običaja, koji su "Helene" stvorili i sklopili.

Dakle, multikulturalizam ne može insistirati da identitet osobe mora biti definiran njezinom zajednicom ili religijom.

Zbog samih obilježja kulture Čačić-Kumpes (1991) smatra da nije moguće govoriti o njenom potpunom očuvanju. Osim nepriznavanja društvene i kulturne dinamike bilo bi to i negiranje

⁴ Homo erectus "uspravni čovjek" latinski : *erigere*, podignuti, uspraviti

⁵ Homo faber stepen razvoja čovjeka kada je naučio izraditi alat koji mu je potreban

⁶ Homo sapiens latinski: umni čovjek

samosvojnosti njezina osnovnog činioca - čovjeka koji svoj lični identitet stvara unutar kulture, ali i koji svojim djelovanjem utječe na promjene u kulturi te koristeći mogućnosti izbora bira oslonce (reference) za svoje daljnje formiranje.

Iz istih razloga, nije moguće govoriti i o potpunoj asimilaciji, kao rezultatu procesa akulturacije. Asimilacija je kada dominantna ili veća grupa apsorbira podređenu ili manju grupu tako da ova postaje neprepoznatljiva (Čačić-Kumpes, 1999).

Akulturacije neposredni kontakt grupa ili pojedinaca, pripadnika različitih kultura koji rezultira promjenama u izvornim kulturnim modelima obiju grupa (Čačić-Kumpes, 1999).

Po parolom multikulturalizma odnosno "jedinstvo kroz kulturnu različitost" ta različitost se tek donekle tolerisala. Od drugog i drugačijeg prihvaćana su samo ona obilježja i vrijednosti koja nisu ugrožavala dominantnu kulturu. Kritičari poput Mullard (1988) multikulturalizam smatraju samo sofisticiranijim oblikom asimilacije.

Da multikulturalizam uz svo njegovo uvažavanje ne bi postao pluralni monokulturalizam – nužno je zakoračiti prema interkulturalnom dijalogu, imajući u vidu sve teškoće koje on nosi sa sobom.

6.2. INTERKULTURALIZAM

Termin ulazi u širu upotrebu u drugoj polovini sedamdesetih i tokom osamdesetih godina prošlog vijeka uporedo sa dinamiziranjem evropskih integracijskih procesa. Interkulturalizam je nastao kao kritika multikulturalizma, pokušava prevazići kulturni relativizam i statički funkcionalizam.

Interkulturalizam je kulturna politika koja vodi prema interkulturalnom društvu - društvu u kojem se suodnosi više kultura stvarajući pri tome "novu kulturnu sintezu" (Čačić-Kumpes, 1991).

Izbjegavajući definiranje, Porcher (1989, prema Čačić-Kumpes, 1991) određuje interkulturalni pristup prema nekoliko obilježja suvremenog društva i njegove moguće budućnosti: društva su multikulturalna, a bit će to još i više zbog lakoće i porasta seljenja; svaka kultura posjeduje svoje osobitosti dostojne poštovanja, a priori jednakovrijedne i koje ničim ne ugrožavaju jedna drugu; multikulturalnost je mogući izvor obogaćivanja (novim vrijednostima) cijelog društva; da multikulturalnost postane istinska zbilja potrebno je postići (među)prožimanje kultura priznajući svakoj svojstven identitet; prerastanje multikulturalnog u zaista interkulturalno stanje (sa svom dinamikom što je ono uključuje) zahtijeva razvijanje strategije

interkulturalizma (koji nije samo cilj po sebi već je i sredstvo promicanja jednakih izgleda za uspjeh i optimalnog uključenja manjina). Obzirom da su sve kulture jednako vrijedne pokušavaju se naći mogućnosti ravnopravnog dijaloga između kultura. Pri tome se povezivanje kulturnih komponenata ne shvaća ni kao njihovo nekritičko miješanje ni kao gubljenje kulturnog identiteta (već upravo njegovo obogaćivanje).

Ninčević (2009) smatra da interkulturalizam izgrađuje filozofiju poštovanja i prožimanja, koja znači znanje i razumijevanje različitih kultura i uspostavljanje pozitivnih odnosa, razmjene i uzajamnog obogaćivanja između različitih komponenata unutar kulture jedne zemlje i između različitih kultura u svijetu. Ovaj pristup stavlja pojedinca pred izazov drugoga. Nema interkulturalnog procesa bez drugoga (ti) i bez drugih (zajednica). Dakle, svrha interkulturalizma nije poučavanje o drugim kulturama nego dovođenje u suodnos pojedinca ili zajednice različitih kultura.

"Dubinsko razumijevanje kulture nalazi u samoj srži interkulturalnoga obrazovanja, a uključuje uspostavljanje kritičkoga odmaka spram vlastite kulture i njenoga shvaćanja kao neupitne datosti, kao i hrabrost u nastojanju da razumijemo različite kulture i njihove složene međuodnose" (Coulby, 2006, prema Bartulović; Kušević, 2016:12).

Interkulturalna osjetljivost nije nešto sa čime se čovjek rađa, ona se uči.

Ferro (1999, prema Ninčević, 2009), s obzirom na prijelaz od multikulturalizma na interkulturalizam, predlaže četiri puta:

- stvoriti mjesto odgoja za odnose,
- pozivati se na temelj prava da se bude čovjek i na prava čovjeka,
- naučiti dovesti u sumnju vlastitu kulturu kojoj se pripada,
- vjerovati u sposobnost ljudskog razuma da izgradi mostove među postojećim stvarnostima.

Nekoliko je zabluda koje su vezane za sprovođenje interkulturalnog obrazovanja. Bartulović, Kušević (2016:14) ističu da je "jedna od najčešćih zabluda vezanih za interkulturalno obrazovanje jest da je ono namijenjeno "kulturalno različitim učenicama", dok se kategorija različitosti najčešće reducira na etničku ili nacionalnu pripadnost, odnosno njenu najočitiju manifestaciju – jezik. Time se podržava aditivni pristup interkulturalnome obrazovanju, koji rješenje vidi u omogućavanju njegovanja manjinske kulture i jezika učenicama koje pohađaju većinske škole, pri čemu se lako upada u zamku kulturalnoga egoizma, odnosno svođenja interkulturalnoga obrazovanja na "milosrdnost" većinske kulture koja brine o manjinskoj kulturi i omogućuje joj suživot". Sljedeća zabluda odnosi se na integraciju sadržaja, odnosno

shvaćanje da proširivanje postojećih kurikuluma sadržajima o različitim kulturnim, etničkim i rasnim grupama čini srž interkulturnoga obrazovanja. Nadalje, vrlo je česta i zabluda o opasnosti interkulturnoga obrazovanja po društvenu koheziju, odnosno shvaćanje da otvaranje prostora za različite glasove i perspektive vodi društvenoj razjedinjenosti (Banks, 2002, prema Bartulović, Kušević, 2016). Kod svih navedenih zabluda primjećujemo konzervativno shvatanje interkulturalizma.

Vidjeli smo da razni pristupi kulturnoj različitosti imaju naizgled proturječno značenje. Da su nastali uglavnom na kritici nekog drugog. Mada se može činiti da su suprotstavljeni, oni ustvari predstavljaju poseban oblik odnošenja prema kulturi, te su komplementarni i nadopunjujući.

7. HISTORIJSKI PREGLED KULTURE BOŠNJAKA

Pri određenju svakog naroda dva su osnovna elementa: porijeklo odnosno etnogeneza i prostor na kojem živi. Rekonstrukcija historije Bošnjaka mora biti započeta pitanjem njihovog porijekla kao naroda i određenja prostora i uvijeta u kojem su se formirali i razvijali kao etnos do danas. Bošnjaci kako kaže Imamović (2006) bez obzira na islam kao bitnu odrednicu njihovog etničkog i kulturnog identiteta, kao glavnu odrednicu bošnjačkog etničkog i kulturnog identiteta navodi helenistički odnosno evropski kategorijalni aparat. Bošnjaci kao muslimani žive u Evropi, a ona je kršćanska.⁷ Balkan je etnički, jezički i vjerski najsloženiji dio Evrope, shvaćene kao kulturno-historijski i geografski pojam. A najvažniji činilac te različitosti jeste islam, odnosno muslimani različitog porijekla i jezika koji na ovim prostorima žive manje ili više izmiješano. Imamović (2006) navodi da u geopolitičkom i kulturnohistorijskom pogledu povijesna je sudbina Bosne i Hercegovine bitno određena podjelom Rimskog carstva na Istočno i Zapadno, koju je konačno izvršio Teodosije Veliki 395. godine. Bosna i Hercegovina je tako postala graničnom oblašću, ne samo između dva posebna politička entiteta nego istovremeno i dvije civilizacije, koje se postepeno oblikuju: latinske tj. rimokatoličke na zapadu i grčkopravoslavne na istoku. Njihovi politički rivaliteti i vjerski i kulturni uticaji se prepliću na tlu Bosne i Hercegovine. Bosna i Hercegovina je tako još od ranog srednjeg vijeka, kao granična zemlja između Bizanta i Franačke države, a

⁷ Francuski historičar Pierre Chuani, u svom kapitalnom djelu "Civilizacija klasične Evrope" određuje Evropu pojmom "kršćanski svijet" (Imamović, 2006).

kasnije Srbije i Ugarskohrvatske kraljevine, nastojala izboriti i odrediti vlastiti politički i kulturni identitet.

O kulturnom domašaju Bosne i Hercegovine, u predosmanlijskom dobu teško je i napraviti zaokruženu sliku. Balić (1994) navodi da u 13. stoljeću pada početak podizanja stećaka sa mnoštvom uklesanim biljnih, geometrijskih i životinjskih likova ili pak vjerskog i mitološkog značenja. Na tim crtežima upadaju u oči ispružena ruka, križ i polumjesec. Nadalje, Balić (1994) navodi da natpisi na stećcima oblikuju znatan dio stare bosanske pismenosti.

Stećak, naziv koji se javlja u literaturi tokom 19. stoljeća za sve srednjovjekovne nadgrobne spomenike. Izvorni, ili autentični nazivi tih nadgrobnih spomenika su: zlamen, bilig, kam, mramor, kuća i vječna kuća. Riječ je o nadgrobnim spomenicima koji se kao takvi koriste tokom srednjovjekovne bosanske države (banovine, kraljevine), a pod njima su pokapani svi stanovnici bez obzira kojoj religiozno-konfesionalnoj zajednici pripadali, a poznato je da je Bosna i Hercegovina i tada bila pluralna u religijom smislu. Tu pluralnost činile su tri konfesionalne zajednice, a to su: rimokatolici, krstjani Crkve bosanske i pravoslavci. Neki od ikonografskih motiva koji se pojavljuju na stećcima su: polumjesec, rozeta, mač, ruka sa raširenim prstima (Ibrović, 2018).

Slika 1. Stećak⁸

Najboljim bogoštovnim štivom bogumila se smatra "Počitičije svijeta" (Dizdar, 1969; prema Balić, 1994). Najstariji pisani državni dokument Bosne i Hercegovine je povelja bosanskog bana Kulina, napisana 29.08.1189.godine (Čremošnik, 1957) .

⁸ Slika dostupna na wikipedia. org, 03. 02. 2018. godine u 20:56h.

+ ѿ нмѣ ѿца и сна и стаго дѣа. ꙗко бань: вѣсьньски кѣлань?
 присезаю вѣкѣ кнеже: крѣвашѣ: и вѣсѣмь грабамь? дѣвровьчамь?
 правы: приѣтель: выти камь: ѿ селѣ: и дѣвѣка: и правь гон
 дръжат(и) | съ вани: и правѣ: вѣрѣ: доколе съмь живь? въ си
 дѣвровьчани: киде ходѣ: по моемѣ владанию: тръгѣюке? годѣ
 си кто: хѣке: крѣвати: годѣ си кто мнѣ: правовь вѣрѣ:
 и правымь сръдѣцемь: дръжати е безь вѣсакѣе следи: развѣ
 що ми кто: да воевь воловь поклонь; и да нмь: не вѣде: ѿ
 мѣнхъ: чьстѣнковь: силе: и доколѣ: ѿ| мнѣ вѣдѣ: дати нмь:
 съвѣтъ: и помѣкъ: какофѣ: и себѣ: колнокѣ мѣге: безь вѣ-
 сѣга: зьаога прины|сла: тако ми вѣже помаган: и си сто вѣа-
 ньгѣлине: ꙗко радѣе: днѣкѣ бань: писахѣ сию: книгѣ: повеловь: |
 бановь: ѿ рожьста: хѣва: тисѣка: и съто: и шемьдѣсетъ: и
 дѣветъ: лѣтъ: мѣсеца: двѣгѣста: ѿ двѣдѣсети: и дѣветы:
 днѣ: вѣчѣение: глѣге: ишвана: крѣститѣла;²

¹ Fol. 49v-53r (Cod. slav. 12 Bibl. Vatic.), v. sn. XIII i., Slovo“ 9-10.

² Prema tzv. lenjingradskom (izvornom) primjerku.

Slika 2. Povelja Kulina bana⁹

Kulinova povelja je dokument jedinstvene jezičnoizražajne i kulturnopovijesne vrijednosti, kao i iznimno relevantnih diplomatskih, paleografskih i (orto)grafijskih osobitosti (Hercigonja, 2004; prema Turbić-Hadžagić, 2009).

Kasumović (1995) za Povelju kaže da ista književno gledano neposredno odslikava bosansku dušu, humanizam i oblike suživota u svojoj kući i komšiluku. S jezičkog stanovišta gledano je izuzetno dragocjena stilistička tvorevina po kojoj će kasnije biti pisane mnoge druge povelje, pa čak i modeli izražavanja.

Posljednja desetljeća 12. stoljeća predstavljaju završnu fazu formiranja ćirilice i začetke bosančice u Bosni i Humu (Hercegovini), što potvrđuju mnogobrojna sačuvana literarno-jezična ostvarenja značajne srednjovjekovne književnosti.¹⁰

Njen značaj, dakle, ogleda se u dva područja: historiji bosanske državnosti i historiji bosanskog jezika. Još jedna važna činjenica o kojoj svjedoči ova Povelja jeste postojanje pisarske kancelarije na banovom dvoru, što dokazuje dugu tradiciju pismenosti na bosanskom tlu, a često se kultura (a ponekad i kulturni nivo) jednog naroda veže upravo za početke pismenosti kod tog naroda.

Ostavljajući po strani činjenicu da je kolijevka bogumilstva bila vjerovatno na Istoku, a neposredni utjecaji sa Orijenta, izuzev izvjesnog jačeg bizantijskog udjela u graditeljstvu i ikonografiji su bili skromni. Bogumilstvo je čini se težilo osamostaljenju, ali nije imalo snage da osim bogoštovnog štiva, povelja, pisama i stećaka stvori značajnija djela (Balić, 1994).

⁹ Slika dostupna na wikipedia.org, 22. 03. 2018. godine u 19:14h.

¹⁰ Više vidjeti kod Kuna (1982)

Od narodne kulture Bošnjaka posebno su njegovane i čuvane sevdalinka i folklorne igre.

Sevdalinke su pjesme pretežno ljubavnog sadržaja i istančanih osjećaja, koje se pjevaju u veselim i tužnim prilikama, uz instrument ili bez njega, solo ili horu (Balić, 1994). One su najjače živo svjedočanstvo dubokog emocionalnog života bošnjačkog naroda. U njima se, ističe Balić (1994) održala starodrevna pjevačka tehnika sa raznim oblicima popijevke i tonaliteta. Dalje, navodi da kultura glasa i sklada njegovana je i zbog vjerskih manifestacija: pravilnog čitanja Kur'ana, pjevanja mevluda i drugih pobožnih pjesama, te za izobrazbu mujezina.

Jahić (1991) za sevdalinku kaže da ima važnu ulogu u kulturi Bošnjaka, te da je to narodna pjesma u kojoj je iskazano autentično narodno biće. Nastajala je na području nekadašnjeg bosanskog pašaluka, u periodu od 16. do 19. stoljeća. U jeziku ove ljubavne pjesme naprije prepoznajemo orijentalni ambijent prepleten sa bosansko jezičkom strukturom.

"Sevdalinka se formira u jednom širem govornom arealu, ali njeno osnovno svojstvo nije pripadnost govornim odlikama terena kao dijalekatskoga prostornoga kontinuuma već osobinama njegovih glavnih kulturnih centara, središta u kojima ta pjesma nastaje i najintenzivnije živi" (Jahić, 1991:65). Nadalje, isti autor, za sevdalinku kaže da ona predstavlja "neku vrstu jezičkih oaza kad se radi o osobinama koje u govornim sistemima nastaju ili se čuvaju pod uticajem faktora međujezičkih kontakata i to u slučaju bosanskih centara, pod uticajem orijentalnih jezika, širenja turcizama, čuvanja konsonanta h i sl." (Jahić, 1991:65).

Stoga, možemo kazati da je sevdalinka svojevrsno svjedočanstvo postojanja bosanskog jezika, da je imala, i danas ima važnu ulogu u njegovanju i očuvanju istog.

Zbog stalne i brze promjene načina života i užurbanog razvoja informacijskih tehnologija koje prodiru u sve sfere ljudskog života sve je teže očuvati narodnu kulturnu tradiciju. Kulturno umjetnička udruženja važan su faktor u očuvanju nematerijalne kulturne baštine, pa tako i očuvanju folklornih igara. Bogata folklorna tradicija uz pjesmu i igru je očuvana i izvodi se na isti način već decenijama i stoljećima. Uz folklor posebnu pažnju izaziva tradicionalna nošnja. Kod žena su to dimije i šamija, a kod muškaraca čakšire i fes. Folklorne manifestacije izvode se tokom važnih proslava i svetkovina. Na ovaj način ističe Vrbanić (2015) pokušavaju pobuditi interes drugih, bilo turista bilo mlađih generacija, za upoznavanjem folklornih običaja.

"Historija određene nematerijalne kulturne baštine neke zajednice toj zajednici pruža osjećaj identiteta. Naše vrijednosti, norme, uvjerenja, običaji i rituali su isprepleteni našim jezicima, muzikom, odjećom i plesom. Upravo zbog toga što različiti ljudi diljem svijeta govore različite jezike, zato što plešu drugačije, imaju vlastitu originalnu muziku i odjeću, kulturu, povezivanje tih elemenata nematerijalne baštine također nam daje identitet" (Rusalić, 2009).

II METODOLOŠKI DIO ISTRAŽIVANJA

1. PREDMET ISTRAŽIVANJA

Budući da je predmet našeg istraživanja veoma složen, nužno ga je konkretizirati, radi lakšeg određivanja ciljeva i zadataka istraživanja.

U prvom redu predmet našeg istraživanja jeste teorijsko proučavanje kulturnog identiteta. Kao polazište za teorijsko proučavanje kulturnog identiteta Bošnjaka analizirali smo značajnije rasprave iz pedagoške literature (antropološki i interkulturalni argumenti). Teorijskim proučavanjem kulturnog identiteta Bošnjaka bavili smo se na način tako što smo analizirali kako autori određuju kulturni identitet, kako se kulturni identitet razvija i prenosi sa generacije na generaciju.

Za potrebe rada smo odredili i definisati ključne pojmove: identitet, kultura, kulturni identitet, multikulturalnost, interkulturalizam, asimilacija i akulturacija.

Identitet je fenomen koji proizlazi iz dijalektike između pojedinca i društva (Erikson, 1959 prema Berger i Luckmann, 1966). Identitet pojedinca zasniva se na dva osnovna elementa: neposrednoj percepciji nepromjenljivosti osnove vlastitog bića (selfsameness) i njezina kontinuiteta te istovremeno percepciji činjenice da i drugi priznaju i prepoznaju tu osnovu i kontinuitet.

E. Taylor (1871) kulturu smatra složenom cjelinom koja uključuje znanja, vjerovanja, umjetnost, moral, pravo, običaje i sposobnosti ili navike koje čovjek stječe kao pripadnik društvene zajednice (Monghan, Just 2003).

Uvažavajući posebnost, jedinstvenost i jedinstvo ličnog identiteta antropolozi su utvrdili da članovi nekog društva posjeduju zajedničke elemente ličnosti s pomoću kojih razlikujemo pripadnike jedne od pripadnika neke druge kulture. Tako je moguće govoriti o grupnom identitetu kojem je kultura značajna determinanta. Prema A. D. Smithu (1990) kolektivni kulturni identitet proizlazi iz osjećaja kontinuiteta i zajedničke sudbine te posjedovanja zajedničkih uspomena određene populacije koja ima zajednička iskustva i kulturna obilježja. Simbolička identifikacija karakteristična je za osobe/zajednice koje su integrirane u svojoj okolini, a koja nije okolina njihova etničkog porijekla (Alba, 1990). A upravo je ovo dio koji nas je posebno zanimao u ovom radu.

Multikulturalizam posmatramo kao susret više različitih kultura na jednom prostoru koje egzistiraju jedna pored druge. Čačić-Kumpes (1991) navodi da zbog obilježja kulture, kao nečeg promjenljivog nije moguće njeno potpuno očuvanje. Iz istih razloga nemoguće je govoriti o potpunoj asimilaciji (prilikom koje dominantna ili veća grupa apsorbira podređenu ili manju grupu tako da ova postaje neprepoznatljiva) kao rezultatu procesa akulturacije (neposrednog kontakta grupa ili pojedinaca, pripadnika različitih kultura koji rezultira promjenama u izvornim kulturnim modelima obiju grupa). Proces akulturacije valja razlikovati od procesa asimilacije, zbog činjenice što se akulturacija prije svega odnosi na kulturne, dok asimilacija, osim kulturnih, obuhvaća i društvene promjene. Kako multikulturalizam nije dovoljan za egzistiranje i napredak identiteta, jer ni jedan identitet nije jednom zauvijek, nego se stalno gradi i nadopunjava, potreban je interkulturalni dijalog.

Interkulturalni dijalog podrazumijeva povezivanje i miješanje različitih kultura bez gubljenja kulturnog identiteta.

Za potrebe rada, rekli smo nešto o samom ABNH udruženju, odnosno kakva je to organizacija, čime se bavi i koje ciljeve ima.

Udruženje Bošnjaka New Hampshire¹¹ (ABNH) je osnovano 2009. godine kao nezavisna i neprofitna organizacija Bošnjaka naseljenih u državi New Hampshire. Cilj Udruženja je zaštita i zastupanje interesa bošnjačke zajednice, odnosno očuvanje, promicanje i njegovanje bošnjačke nacionalnosti, kulture i vjerske bašine kao i drugih bošnjačkih i bosanskih vrijednosti. Aktivnosti ABNH provode se kroz četiri odjela i to:

- nacionalni odjel,
- odjel za tradiciju, kulturu i sport,
- odjel za religiju,
- odjel za finansije i logistiku.

Vizija ABNH jeste da kroz svoje raznovrsne programe i usluge razvija svijest zajednice koja će na temeljima bošnjačkih vrijednosti očuvati svoj identitet, podići nove generacije Bošnjaka i omogućiti pozitivnu integraciju u američko društvo.

Mi smo danas svjedoci traganja za kulturnom autentičnošću, povratku izvorima, potrebe za očuvanjem manjinskih jezika i zadržavanjem tradicije i kulture. *Naučni značaj* istraživanja

¹¹ U daljem dijelu rada koristit ćemo skraćenicu ABNH, a za New Hampshir skačenicu NH

odnosio bi se na aktuelnost teme te razvijanje umijeća prihvatanja različitosti, kao i naš pokušaj da dođemo do etnografskih podataka Bošnjaka u dijaspori, a kada je u pitanju očuvanje kulturnog identiteta. *Društveni značaj* jeste u razumijevanju važnosti i potreba mlađih generacija Bošnjaka u pogledu očuvanja kulturnog identiteta, i života u interkulturalnom društvu. *Praktični značaj* odnosio bi se na mogućnosti primjene dobijenih rezultata u praksi, te pružanje pomoći u kreiranju programa koji bi vodili unapređenju aktivnosti u ABNH udruženju.

2. CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj našeg rada jeste utvrditi aktivnosti koje realizira ABNH s namjerom očuvanja kulturnog identiteta Bošnjaka.

3. ZADACI ISTRAŽIVANJA

Vodeći se ciljem istraživanja, postavljamo sljedeće zadatke:

1. Proučiti, analizirati i interpretirati teorijska određenja kulturnog identiteta,
2. Proučiti, analizirati i interpretirati teorijska određenja aktivnosti koja su u službi očuvanja kulturnog identiteta,
3. Analizirati dokumente (Statut, Pravilnik, Podzakonske akte, Izvještaje) i utvrditi prisustvo/pojava elemenata koji doprinose očuvanja kulturnog identiteta Bošnjaka,
4. Analizirati programe za učenje bosanskog jezika, obilježavanje nacionalnih datuma, memorijalnih datuma i kulturnih manifestacija, rad sekcije folkloru i izvođenje vjerske pouke i utvrditi aktivnosti koji doprinose očuvanju kulturnog identiteta Bošnjaka,
5. Na osnovu dobijenih rezultata istraživanja, osmisliti preporuke za unaprijeđenje aktivnosti koje teže ka očuvanju kulturnog identiteta Bošnjaka.

4. METODE, TEHNIKE I INSTRUMENTI ISTRAŽIVANJA

4.1. DESKRIPTIVNA METODA

Deskriptivna metoda u istraživanju odgoja i obrazovanja predstavlja skup naučno-istraživačkih postupaka s kojima se opisuju pojave u odgoju i obrazovanju, tj. ispituje se stanje, a time i njihove osobine bez obzira na uzroke (Mužić, 1999).

Ovom metodom smo opisali šta je predmet istraživanja, koji je pristup i postupak istraživanja te mjesto i vrijeme istraživanja.

4.2. METODA TEORIJSKE ANALIZE

Ovu metodu koristili smo kako bismo proučili teorijsku osnovu o kulturnom identitetu općenito, a posebno da dokazujemo tok i razvoj kulturnog identiteta Bošnjaka. Metoda teorijske analize nam je pomogla da nakon proučavanih izvora, prikupljenih činjenica analiziramo veze i odnose predmeta i pojava, tim putem smo došli do novih zaključaka.

Filipović (1987) kaže da: "Istraživanje ovom metodom polazi od spoznaje važnih shvatanja, odnosa i rješenja, te logičko-misaonim putem, uz odabrane primjere i ilustracije, dolazi do novih rješenja, pogleda i naučnih istina." Metoda teorijske analize implicira i historijsku metodu.

Izvori za primjenu ove metode su mnogobrojni. Tu spadaju opća i stručna pedagoška literatura, udžbenici, priručnici, nastavni planovi i programi, pedagoške publikacije, izvještaji itd.

U ovom istraživanju metodom teorijske analize obuhvaćene su odabrane knjige, članci i rasprave koji sačinjavaju antropološke i interkulturalne argumente.

4.3. ANALIZA SADRŽAJA

Analiza sadržaja je metoda za prikupljanje podataka iz knjiga, časopisa, novina, televizije, interneta. Uz pomoć nje može se analizirati verbalna i neverbalna komunikacija. Analiza sadržaja razlikuje se od teorijskog rada na literaturi i od rada na dokumentaciji.

Analiza sadržaja je metoda za prikupljanje podataka kojih je zadatak objektivn, sistemski i kvantitativn opis manifestnog sadržaja komunikacije (Berelson, 1954; prema Vujević, 2006).

Ovom metodom dolazimo do sljedećih podataka:

- o sadržaju različitih poruka,
- o obilježjima pošiljalaca poruka,
- o obilježjima primalaca poruka,
- o efektima poduzetnih akcija (Vujević, 2006).

Metoda analize sadržaja u ovom istraživanju služila je da konstatujemo kakve se aktivnosti provode u udruženju ABNH, obilježja članova, te koji efekat na članove udruženja imaju aktivnosti koje se provode.

5. TEHNIKE I INSTRUMENTI

5.1. RAD NA DOKUMENTACIJI

Rad na dokumentaciji je postupak prikupljanja podataka najviše upotrebljavan u historijskom istraživanju odgoja i obrazovanja, no dokumentacija može biti polazište i u istraživanju sadašnjice, pa čak i budućnosti odgoja i obrazovanja.

Raspon raznih vrsta dokumenata vrlo je širok. Uglavnom su to pisani dokumenti kao što su zakoni i podzakonski propisi, dokumenti i spisi vlasti, ustanova, udruga i sl., literatura o odgoju i obrazovanju, radovi odgajnika, lična dokumentacija djelatnika), bibliografije.

Pri radu na dokumentaciji važna je izvornost dokumenata. Originalni dokumenti se nazivaju primarnim izvorima. Njima uvijek treba dati prednost, a tek ako su oni nedostupni, poslužit će i sekundarni i tercijarni izvori, tj. oni koji sadrže materijal preuzet iz dokumenta "višeg reda" (Mužić, 1999).

Ovom tehnikom služili smo se da proučimo programe i aktivnosti u ABNH udruženju, da uporedimo same početke rada udruženje, i njegovo kretanje u sadašnjosti, te analiziramo moguća kretanja u budućnosti.

5.2. PROTOKOL ZA ANALIZU SADRŽAJA

Analiza službenih dokumenata predstavlja jedan od osnovnih aspekata historijskog i komparativno-pedagoškog istraživanja. Njihovom analizom moguće je upoznati mnoge aspekte društveno pedagoškog života u određenom času i određenoj sredini, te međusobnim uporedbama uočiti razne zakonitosti u trendu njihova razvoja, u utjecajima raznih društvenih sredina na pedagoške pojave (Mužić, 1977).

Na osnovu analize službenih dokumenata prepoznavali smo elemente koji su u funkciji očuvanja kulturnog identiteta Bošnjaka u ABNH udruženju, i to:

- obilježavanje značajnih državnih datuma,
- obilježavanje vjerskih praznika,
- škola bosanskog jezika,
- memorijalni datumi
- sekcije (folklorna, dramska, recitatorska),
- mektebska nastava,
- zajednička druženja (mukabele, iftari, teferiči, večeri) itd.

U nastavku slijedi tabelarni prikaz tematske analize sadržaja odnosno sadržaje koji govore o očuvanju kulturnog identiteta Bošnjaka u ABNH udruženju.

Tabela 1. Prikaz tematske analize sadržaja

KATEGORIJE ANALIZE SADRŽAJA	JEDINICE ANALIZE SADRŽAJA
<i>Sadržaji</i> koji govore o očuvanju kulturnog identiteta Bošnjaka	Program povodom obilježavanja: <ul style="list-style-type: none">- Dana državnosti BiH (25.11.)- Dana nezavisnosti BiH (01.03.)- Proslava Bajrama- Veče sevdaha Plan i program za realizaciju nastave bosanskog jezika
Sadržaji koji govore o <i>načinu</i> očuvanja kulturnog identiteta Bošnjaka	
Kome su <i>namjenjeni</i> sadržaji o očuvanju kulturnog identiteta Bošnjaka	Program za <ul style="list-style-type: none">- Ekskurzije- Omladinski iftar- Omladinsko veče- Teferič- Kampovanje- Florida
Sa koliko <i>uspjeha</i> se završavaju aktivnosti o očuvanju kulturnog identiteta Bošnjaka	Godišnji izvještaji skupštine (5) Izvještaji programa (10)

5.3. INTERVJU

Intervjui je usmena anketa, i može biti strukturisani i nestrukturisani. Strukturisani intervjui unaprijed je pripremljen u pisanom obliku i ima sva formalna i sadržajna obilježja kao i upitnik ankete, u užem smislu, a razlika je samo što intervjuer ta pitanja postavlja usmeno, i što ispitanik usmeno odgovara, a anketar bilježi odgovore (Vujević, 2006). Dobra strana ove vrste intervjuja jeste što se postavljeni zadaci realizuju, a nedostatak je što se ispitaniku ne pruža prilika da kaže i ono što sam želi. Nestrukturisani intervjui su oni kod kojih pitanja nisu unaprijed određena i razgovor se odvija u vidu diskusije. Pozitivna strana nestrukturisanog intervjuja je što ispitanik slobodno iznosi svoja zapažanja i ideje. Negativna strana je što ispitanik može proširiti temu, i govoriti o nečemu što i nije predmet istraživanja.

U ovom istraživanju koristili smo kombinovani intervjui, imajući na umu njegove slabosti koje se javljaju u faktoru vremena i teškoća u analiziranju odgovora ispitanika. Rezultate intervjuja korišteni su kao nadopunu i provjera rezultata do kojih smo došli radom na dokumentaciji i analizi sadržaja. Poređenjem rezultata na istraživačka pitanja odgovarali smo pozitivno ili negativno, te izveli zaključke i prijedloge za buduće aktivnosti u ABNH udruženju, a u cilju očuvanja kulturnog identiteta Bošnjaka.

6. UZORAK ISTRAŽIVANJA

Uzorak je osnovni skup istraživanja, odnosno skup svih jedinica na koje se istraživanje odnosi. Jedinice istraživanja mogu biti: učenici, nastavnici, roditelji, udžbenici, škole, planovi i programi itd. Može biti namjerni i nenamjerni (slučajni). Namjerni uzorak je kada istraživač odluči koji pojedinci će biti uključeni, a koji isključeni iz uzorka. Kod slučajnog uzorka svaki pojedinac šire populacije ima šansu da bude uključen u uzorak. Uključivanje ili isključivanje iz uzorka je stvar sreće (Cohen, Manion, Morrison, 2007).

Naš uzorak je namjerni, i čine ga Statut Udruženja, Pravilnici, Podzakonski akti, godišnji izvještaji (5), planovi i programi udruženja (10), izvještaji aktivnosti (10).

U uzorak istraživanja bio je uključen predsjednik ABNH udruženja i jedan od članova Organizacionog odbora.

III ANALIZA I INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

1. ANALIZA DOKUMENATA

1.1. STATUT

Analizom dokumenata Udruženja istaknuli smo ono što smatramo da je važno za samu temu rada, odnosno kako su oni definisali svoju zajednicu, kako žele da je (sebe) predstavljaju i koji je način organizacije aktivnosti.

Budući da u New Hampshiru i okolini živi mnogo Bošnjaka, njihov je kulturni život trebalo nekako osmisliti. Mogućnost gubljenja identiteta potakla je Bošnjake na osnivanje nevladine organizacije Asocijacija Bošnjaka New Hampshire. Cilj Udruženja je promovisanje i njegovanje bošnjačke nacije, kulture, vjere i razvijanje svijesti zajedništva između bošnjačkih zajednica. Aktivnosti koje se sprovode usmjereni su i prema građanima NH drugih kultura i nacija. Sve aktivnosti su javne. Pristup internacionalnim organizacijama registrovan je u skladu sa zakonom SAD-a. Kako bi ostvarili i održavali kontakt sa domovinom (BiH) Udruženje saraduje sa BKZ "Preporod", IZ BiH, Vijećem kongresa bošnjačkih intelektualaca (VKBI). Statutom su navedeni prava, obaveze (odgovornosti) i funkcije članova Udruženja.

1.2. PODZAKONSKI AKTI

Asocijacija Bošnjaka NH struktuirana je prema NH Revised Status Annotated Chapter 292. Pečat Udruženja prema ovom aktu mora sadržavati bosanski ljiljan¹² i polumjesec¹³. Podzakonskim aktom regulisani su: kontrola, uklanjanje, ostavke, selekcija, uvjeti, konkursi, kompezacije/naknade, i akcije direktora.

¹² Latinski: *lilium bosniacum*. Vrsta je ljiljana koja raste na gorskim travnjacima i grmljem obraslim obroncima bosanskih i dinarskih planina. Dugo je smatran podvrstom *Lilium pyrenaicum*-a i/ili kranjskog ljiljana (*Lilium carniolicum*), ali je 2005. godine priznat kao zasebna vrsta. U BiH ljiljan se još naziva: krin, zambak i lijer.

¹³ Ovaj simbol se obično smatra simbolom islama.

1.3. PRAVILNIK O UNUTRAŠNJOJ ORGANIZACIJI UDRUŽENJA BOŠNJAKA NH

Pravilnikom je detaljno opisano upravljanje i funkcionisanje upravnih odbora, menadžer odjela, radnih grupa, koordinatora, i saradnika ABNH¹⁴ udruženja. Upravni odbor je glavni i jedini upravni organ Udruženja i broji između 5 i 30 članova. Revizija Pravilnika zadnji put urađena je 2016. godine, što potvrđuje da bošnjačka zajednica prati savremene tokove i eventualne promjene zakona za nevladine organizacije države NH, s ciljem unapređenja uslova i kvalitete rada Udruženja.

Za potrebe našeg istraživanja, a slijedeći postavljene zadatke, tačnije zadatak utvđivanja prisustva i pojave elemenata koji doprinose očuvanju kulturnog identiteta Bošnjaka, analizirali smo tri od četiri odjela Udruženja i to:

- odjel za bošnjačku zajednicu,
- odjel za tradiciju kulturu i sport,
- odjel za religiju.

Unutar svih odjela formirane su radne grupe koje imaju specifične zadatke u zavisnosti od toga kojem odjelu pripadaju. Odjel za bošnjačku zajednicu ostvaruje saradnju sa drugim bošnjačkim zajednicama u Americi poput Vijeća kongresa bošnjačkih intelektualaca, brine o potrebama Bošnjaka, realizuje programe za obilježavanje značajnih državnih datuma 01. mart, 25. novembar, dan sjećanja na genocid 11. jula u Srebrenici.

Organizacija i kreiranje programa za očuvanje bosanskog jezika, tradicionalnih bošnjačkih igara, pjesmama i promocije bošnjačke nošnje povjereno je odjelu za kulturu i sport.

Kroz odjel za religiju Udruženje razvija i njeguje vjerski identitet bošnjačke zajednice. Ostvaruje saradnju sa Rijasetom BiH, Islamskom zajednicom Bošnjaka Sjeverne Amerike i Islamskom zajednicom NH.

2. IZVJEŠTAJI

Tabelarno ćemo prikazati elemente očuvanja kulturnog identiteta Bošnjaka, u koje spadaju značajni datumi, vjerski praznici, kulturne manifestacije, memorijalni datumi i jezik. Podatke smo uzimali iz Godišnjih izvještaja Udruženja za period 2012-2016. godine. Zanimalo nas je koje aktivnosti su kontinuirane kada je u pitanju očuvanje kulturnog identiteta Bošnjaka, kako i koje se aktivnosti uvode postepeno, kojte dob članova koji su direktno uključeni u aktivnosti Udruženja.

Tabela 2. Godišnji izvještaji Udruženja za period od 2012-2016. godine

Godina	Elementi koji doprinose očuvanju kulturnog identiteta Bošnjaka			Jezik
	Nacionalni datumi i događaji	Vjerski blagdani i događaji	Memorijalni datumi i kulturne manifestacije	
2012.	<p>Obilježavanje Dana nezavisnosti BiH (1. mart)</p> <p>Dan državnosti (25. novembar)</p> <p>Popis stanovništva BiH (Prezentacija i pomoć za ispunjavanje obrazaca za Popis stanovništva BiH)</p> <p>Organizovano gledanje utakmica fudbalske reprezentacije BiH u prostorijama ABNH udruženja</p>	<p>Mektebska nastava</p> <p>Ramazanske aktivnosti (teravija, Noć Lejletul-Kadr, obilazak članova od strane imama)</p> <p>Bajram namaz u prostorijama ABNH udruženja</p> <p>Bajramsko sijelo i dječije igre</p> <p>Škola Kur'ana</p> <p>Ilahije i kaside za odrasle</p>	<p>Teferič</p> <p>Obilježavanje dana sjećanja na genocid u Srebrenici</p>	<p>Škola bosanskog jezika</p> <p>Mala grupa ispod 8 godina</p> <p>Velika grupa iznad 8 godina</p>
2013.	<p>Priredba povodom Dana državnosti BiH (predstavljena bosanska soba i izložba slika)</p>	<p>Mektebska nastava</p> <p>Priredba za dodjelu diploma i nagrada za polaznike mektebske nastave</p> <p>Ramazanske aktivnosti (teravija, Noć Lejletul-Kadr, obilazak članova od strane imama)</p> <p>Bajram namaz u prostorijama ABNH udruženja</p> <p>Bajramsko sijelo i dječije igre</p>	<p>Teferič</p> <p>Veče sevdaha sa gostima iz Bostona i Kanade u Concordu</p> <p>Pokrenuta dramska sekcija</p> <p>Oformljena folklorna grupa za odrasle</p>	<p>Škola bosanskog jezika</p> <p>I grupa- ispod 6 godina</p> <p>II grupa- od 6 do 9 godina</p> <p>III grupa- od 10 do 13 godina</p>
2014.	<p>Dan nezavisnosti BiH (1. mart)</p> <p>Dan državnosti BiH (25. novembar)</p>	<p>Zajednički iftar povodom Dana sjećanja na genocid u Srebrenici</p> <p>Mektebska nastava</p> <p>Priredba povodom kraja školske godine i dodjela diploma</p> <p>Ramazanske aktivnosti (iftari, teravija, Noć Lejletul-Kadr, mukabela)</p> <p>Bajram namaz u prostorijama ABNH udruženja</p> <p>Bajramske dječije igre</p> <p>Ekskurzije (Boston, Cowbungas) za polaznike mektebske nastave</p>	<p>Teferič</p> <p>Trka (5 km) povodom Dana sjećanja na genocid u Srebrenici</p>	<p>Škola bosanskog jezika</p> <p>I grupa- ispod 6 godina</p> <p>II grupa- od 6 do 9 godina</p> <p>III grupa- od 10 do 13 godina</p> <p>Posjeta biblioteci u Manchester-u</p>
2015.	<p>Dan nezavisnosti BiH (1. mart)</p> <p>Dan državnosti BiH (25. novembar)</p>	<p>Mektebska nastava,</p> <p>Škola Kur'ana, sufara</p> <p>Priredba povodom kraja školske godine i dodjela diploma</p> <p>Mektebska ljetna škola</p> <p>Veče učenja Kur'ana</p> <p>Ramazanske aktivnosti (iftari, teravije, Noć Lejletul-Kadr, mukabele)</p> <p>Ramazanski bajram namaz i Kurban bajram u prostorijama ABNH udruženja</p> <p>Formirana horska grupa za izvođenje ilahija i kasida za mlađi uzrast</p> <p>Bajramska roštiljada i bajramske igre za djecu</p> <p>Ekskurzija u New Port za polaznike škole Kur'ana</p> <p>Ramazanska omladinska ekskurzija u ISBCC</p>	<p>Teferič</p> <p>Formirana folklorna grupa za uzrast od 2 do 6 godina</p> <p>Učešće folklornih grupa na manifestacijama u Hartfordu, Bostonu i Albany-u</p> <p>Veče sevdaha</p> <p>Trka (5 km) povodom Dana sjećanja na genocid u Srebrenici</p> <p>Održavanje tribine povodom Dana sjećanja na genocid u Srebrenici</p> <p>Informativni štand sa transparentima u Manchester-u na temu sjećanja na genocid u Srebrenici</p> <p>Promocija knjige "Hava majka Pridorka"</p>	<p>Škola bosanskog jezika</p> <p>Tri razreda</p>
2016.	<p>Dan nezavisnosti BiH (1. mart)</p> <p>Dan državnosti BiH (25. novembar)</p>	<p>Mektebska nastava</p> <p>Ramazanske aktivnosti (iftari, teravije, Noć Lejletul-Kadr, mukabele)</p> <p>Bajram namaz u prostorijama ABNH udruženja</p> <p>Ekskurzija New York</p>	<p>Dan sjećanja na genocid u Srebrenici</p> <p>Učešće na bh. Festivalu u Bostonu</p> <p>Veče sevdaha</p> <p>Kulturno veče za Dan državnosti BiH (promocija rukotvorina i suvenirna)</p>	<p>Škola bosanskog jezika</p> <p>Tri razreda</p> <p>Početni razred</p> <p>Dva viša razreda</p>

U Tabeli 2. unijeti su podaci iz Godišnjih izvještaja iz perioda 2012-2016. godine, a koji se tiču elemenata očuvanja kulturnog identiteta Bošnjaka u ABNH udruženju. Prikazani su značajni nacionalni i vjerski događaji, memorijalni datumi i kulturne manifestacije, i jezik (verbalna i neverbalna komunikacija).

Udruženje ABNH kroz svoje aktivnosti radi mnogo na očuvanju kulturnog identiteta Bošnjaka. Kroz aktivnosti obilježavanja značajnih državnih datuma, vjerskih praznika, memorijalnih datuma i kulturnih manifestacija ABNH nastoji osvijestiti bošnjačku zajednicu o važnosti očuvanja najvažniji odrednica bošnjačke kulture to jeste očuvanju bosanskog jezika, islamskih vrijednosti, načina bosanske razonode i zabave, sevdalinke, tradicionalne bošnjačke nošnje i sjećanja na kraljevsku porodicu Kotromanića koji su važni za samu državotvornost BiH.

Iz Tabele 2. vidljivo je da se već tradicionalno svake godine obilježavaju značajni državni datumi Bosne i Hercegovine 01. mart, Dan nezavisnosti i 25. novembar, Dan državnosti. U samoj definiciji kulturnog identiteta (Smith 1990) navodi se da kulturni identitet jeste kontinuitet zajedničke sudbine jednog naroda. Jedan od elemenata društvenog života čini teritorij (tu spadaju još i jezik, religija, umjetnost, rasa, sjećanje) gdje se neka zajednica formirala i razvijala kao etnos. Dakle, kultura je između ostalog i pokazatelj nacionalne pripadnosti. Obilježavanjem važnih nacionalnih datuma Bosne i Hercegovine slavi se i podsjeća na njen kontinuitet postojanja ali i postojanja naroda koji u njoj žive ili su porijeklom sa prostora Bosne i Hercegovine. Zbog takvog kulturnog značaja teritorije ogleda se važnost obilježavanje pomenutih državnih datuma gdje se jasno ističe da su Bošnjaci evropski narod, da govore bosanskim jezikom, i da su najvećim procentom pripadnici islama. Manifestacije obilježavanja nacionalnih datuma BiH jačaju osjećaj pripadnosti i povezivanje kako među članovima Udruženja, tako i članova sa domovinom BiH.

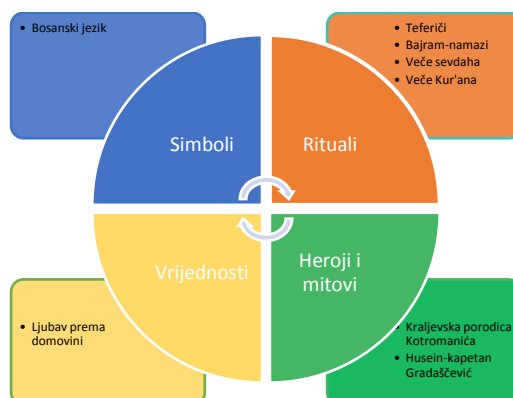
Jezik je primarni element kulture i najvažnije sredstvo prenošenja vrijednosti s koljena na koljeno. Prenošnjem vrijednosti ostvaruje se veza sa pokoljenjima, i gradi duhovno moralni život naroda. Prijenos bošnjačkih vrijednosti s generacije na generaciju očituje se na primjeru uključivanja najmlađih u aktivnosti koje se provode u Udruženju. Tako je 2015. godine formirana folklorna grupa za uzrast od dvije do šest godina. Voditelji novoformiranih grupa za najmlađe su tinejdžeri uzrasta između 15 i 18 godina. Uključivanje djece mlađeg uzrasta u bošnjačku zajednicu veoma je važno obzirom da će boravak u bošnjačkom kulturnom okruženju i djelatnost pomaći njihovom razvoju odnosno usvajanju duhovno-moralnih

bošnjačkih vrijednosti. Prvo uklapanje najmlađih u društvenu mrežu je simboličko, a završava se tako što se djeci starijeg uzrasta povjeri neka društvena odgovornost.

Jezik je isto tako, glavni nosilac identiteta. Identitet se gradi od vrijednosti i normi u kulturi, dakle temelj identiteta je duhovne naravi. Vjera je srž svih faktora koji utiču na duhovnost ličnosti. Život onih koji se deklarišu kao pripadnici islama nezamisliv je bez Kur'ana, jer oni svoju duhovnost crpe iz njega. Pored općeprihvaćenih vjerskih učenja datih u Kur'anu, važna su i narodna tumačenja vjerskih uputa i poruka. Vjerska poduka polaznicima nudi vjerske istine i odgoj u duhu religijske i konfesionalne tradicije njihovih roditelja. Pa tako je u shvatanju i praksi specifična i islamska tradicija Bošnjaka. Vjerski identitet u ABNH udruženju održava se realizovanjem mektebske nastave, raznovrsnim ramazanskim aktivnostima, večerima Kur'ana i sl. Neke od specifičnosti islamske tradicije Bošnjaka su večeri Kur'ana na kojima se pored učenja Kur'ana izvode ilahije i kaside, zikrovi, poezija i proza o domovini BiH. Bošnjaci-muslimani ljubav prema domovini njeguju i kao kur'ansku poruku. Vjerskom islamskom podukom Udruženje nastoji očuvati kulturne vrijednosti Bošnjaka, a koje su važne za vjeru i vjerski život polaznika. Vjera kao integralni dio kulture u službi je čovjeka, njegove humanizacije i punoće ostvarenja. Vrijednost vjerskog odgoja potvrđuje se time da odgajnik postane svjestan sebe i svog ukupnog identiteta.

Prateći Hofstedove teorijske postavke ¹⁵ u grafikonu smo prikazali odrednice bošnjačke kulture podjeljene po kategorijama.

Grafikon 1. Odrednice bošnjačke kulture u Hofstedovim teorijskim postavkama

¹⁵ Hofstedove teorijske postavke vidjeti u ovom radu pod naslovom "Kulturni identitet" na stranici 12.

Kao prva i nezamjenjiva odrednica kulture, etnosa i nacije, i uopće bilo kojeg kulturnog prostora, u različitim kulturama svijeta, javlja se jezik. Jezikom se kao jedinstvenim kulturnim fenomenom čuva duboka tradicija odnosno jedinstven sklop kulturne prepoznatljivosti jednog naroda ili kulture. Iz Grafikona 1. vidljivo je da Udruženje njeguje i čuva simbol bošnjačke kulture to jeste bosanski jezik.

Unutar bošnjačke zajednice postoje društveno esencijale kolektivne aktivnosti (rituali) tj. zajednička druženja na teferiču, okupljanja na iftarima, zajedničko obavljanje Bajram namaza, obilježavanje nacionalnih datuma, zajedničke aktivnosti povodom obilježavanja memorijalnih datuma odnosno Dana sjećanja na genocid u Srebrenici 11. jula. Vrijednosti kojima se najviše posvećuje pažnja jeste sjećanje i jačanje ljubavi prema domovini-patriotizmu. Uzori ponašanja bošnjačke kulture: kravljaska porodica Kotromanića, Husein-kapetan Gradašević, prvi predsjednik RBiH Alija Izetbegović, spominju se u različitim literarnim izražajima.

3. PROGRAMI

Nadalje, analizirali smo programe koji se sprovode u Udruženju. Analiza je obuhvatila programe povodom Dana državnosti BiH, Dana nezavisnosti BiH, teferića, Dan sjećanja na genocid u Srebrenici 11. jula, Veče sevdaha i Veče Kur'ana. Zanimao nas je cilj programa, način ostvarivanja cilja, kome su programi namijenjeni i gdje se realizuju kako bi vidjeli da li je Udruženje povezano sa drugim bošnjačkim udruženjima, da li uključuje pripadnike drugih kultura kao i da li Udruženje ostvaruje saradnju sa lokalnom zajednicom.

Tabela 3: Program obilježavanja Dana državnosti BiH

Cilj programa	Način ostvarivanja cilja	Kome je program namjenjen	Mjesto realizacije programa
Važnost obilježavanja državnih praznika Stvaranje osjećaja zajedništva i pripadnosti zajedničkim druženjem Upoznavanje članova i gostiju sa bošnjačkim narodnim igrama	Nastupi folklornih sekcija "Ljiljani" i "Bulbuli"	Članovima udruženja i gostima iz bošnjačke zajednice Bostona i Hartforda	Sala "Sister Holy Cross" Manchester

Datum 25. novembar obilježava se kao Dan državnosti Bosne i Hercegovine. Naime, upravo tog historijski vrlo značajnog 25. novembra 1943. godine održano je prvo zasjedanje ZAVNOBIH-a (Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine), u Mrkonjić Gradu. Na pomenutom zasjedanju donesena je odluka o obnovi državnosti BiH, potvrđene su njene historijske granice, koje su datirale još iz vremena srednjovjekovne Bosne, te je Bosna i Hercegovina definisana kao jedna od šest ravnopravnih republika u tadašnjoj Jugoslaviji. 25. novembra 1943. godine Bosna i Hercegovina je, dakle, obnovila svoju državnost, koju je izgubila 1463. godine, kada je Bosna potpala pod upravu Osmanske imperije.

Ovaj datum je pečat vjekovnog postojanja BiH i stoga je njegovo obilježavanje važno u cilju očuvanja kulturnog identiteta Bošnjaka. Program obilježavanja Dana državnosti BiH, 25. novembar realizuje se svake godine. Cilj programa je povezivanje i jačanje osjećaja pripadnosti među članovima Udruženja, kao i promocija bošnjačke kulture. Iz zapisa druženje se sastojalo iz dva dijela. U prvom dijelu nastupile su folklorne sekcije "Ljiljani" i "Bulbuli", zatim su recitovani prozni tekstovi o BiH. Drugi dio programa bio je rezervisan za ispijanje tradicionalne bosanske kahve uz rahatlokum i ostale poslastice iz bosanske kuhinje.

Još jedan od elemenata očuvanja kulturnog identiteta jeste i kultura sjećanja. „Sjećanje je sposobnost koja nam omogućuje da formiramo svijest o identitetu, kako na ličnom, tako i na kolektivnom nivou” (Assman, 2008:109). Kultura sjećanja jesu sudbinski događaji čija se sjećanja održavaju kroz kulturne formacije, odnosno kroz tekstove, obrede, manifestacije, spomenike i simbole.

Čovjek stiče pamćenje tek u procesu socijalizacije, odnosno da „kolektiv“ kao takav nema pamćenje, ali pojedinac ima i ono je kolektivno određeno. Moglo bi se reći da je funkcija individualnog pamćenja povezivanje pojedinca s društvenim grupama, od manjih grupa poput porodice, do različitih kulturnih, religijskih i nacionalnih zajednica. Assmann (2006) nadalje kaže da grupa koja se želi konstituirati kao grupa treba vlastito pamćenje, a da bi to postigla ona nastoji stvoriti i osigurati prostore koji nisu samo pozornice njezinih oblika interakcije, već i simboli njezina identiteta i sidrišta njezina sjećanja. Pamćenje ima potrebu za mjestima, i teži vezivanju za prostor.

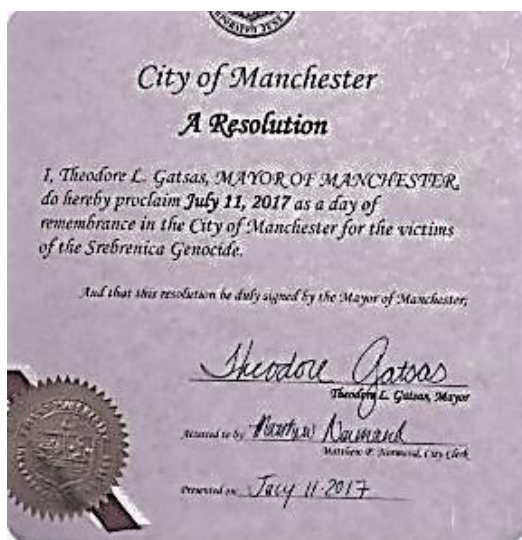
Dio kolektivnog sjećanja u bošnjačkoj kulturi jeste sjećanje na žrtve genocida 11. jula u Srebrenici. Kao simbol stradanja Bošnjaka u genocidu 11. jula u Srebrenici osmišljen je

cvijet "Sjećanje", koji se sastoji od jedanaest bijelih latica sa zelenim središtem. U Tabeli 4. prikazane su aktivnosti obilježavanja Dana sjećanja na genocid 11. jula u Srebrenici. Tim povodom članovi Udruženja instalirali su srebrenički cvijet u parku.

Tabela 4. Program za Dan sjećanja na genocid 11. jula u Srebrenici

Cilj programa	Način ostvarivanja cilja	Kome je program namjenjen	Mjesto realizacije programa
- sjećanje na žrtve genocida u Srebrenici 11. Jula - upoznavanje članova Udruženja i gostiju sa činjenicama o genocidu 11. jula u Srebrenici	- instalacija cvijeta "Sjećanje" u parku - marš spasa Victory Park- Elm Street-Bridge Street- Derryfiel Park	- članovima udruženja i gostima iz drugih bošnjačkih zajednica - gostima iz javnog života države NH i grada Manchester	- prostorije Udruženja - parkovi - glavne ulice i šetališta u Manchester-u

Kroz aktivnosti programa obilježavanja dana sjećanja na genocid u Srebrenici 11. jula vidljivi su pozitivni rezultati integracije bošnjačke zajednice u Manchester-u. sa lokalnom zajednicom. Gradonačelnik Manchester-a bio je među zvanicama u sklopu programa obilježavanja Dana sjećanja na genocid u Srebrenici 11. jula, tom prilikom održao je govor i uručio rezoluciju o sjećanju na genocid u Srebrenici 11. jula.

Slika 4. Rezolucija o genocidu 11. jula u Srebrenici Slika 5. Plakat u Manchester-u za 11. juli

O izradi srebreničkog cvijeta bošnjačke zajednice u Manchester-u izvijestili su bh. mediji.¹⁶

¹⁶ O izradi srebreničkog cvijeta možete pročitati više na linku: <https://www.klix.ba/vijesti/svijet/manchester-u-sad-u-bosanci-i-hercegovci-napravili-najveci-cvijet-srebrenice-u-svijetu/150712014>

Tradicionalna okupljanja Bošnjaka, svake godine, održavaju se u sklopu večeri sevdaha. Broj članova i gostiju kretao se između 300 i 350 zvanica. Veče sevdaha se odlikovalo pjesmom i plesom, te delicijama iz bosanske kuhinje koje je pripremljeno na način kako su to radile starije generacije. Okupljanje, s ciljem očuvanja i njegovanja tradicijske baštine započelo je igranjem bosanskog kola, u izvedbi folklornih sekcija Udruženja "Bulbuli", "Ljiljani" i "Dukati". Uslijedilo je izvođenje sevdalinke, te recitacije poezije i proze o BiH u izvedbi mlađih članova Udruženja. Druženje se odvijalo u prostoriji ukrašenoj simbolima BiH (zastava, primjerci stećka, sećija ukrašena vezom i ostalim rukotvorinama, tradicionalnim posuđem, slike bosanskih gradova i znamenitosti i sl.)

Tabela 5. Program za Veče sevdaha

Cilj programa	Način ostvarivanja cilja	Kome je program namjenjen	Mjesto realizacije programa
Druženje Promovisanje tradicionalne bosanske pjesme-sevdalinke Promovisanje bošnjačke nošnje Promovisanje bosanske kuhinje	Izvedbe sevdalinke Narodne igre Večera uz kulturni i informativni sadržaj	Članovima Udruženja i gostima	Behtash Shriner Center

Prema Jahić (1991) narodna pjesma sevdalinka kao neprekinuta nit usmeno književnog stvaralaštva na prostorima BiH predstavlja glavni vid čuvanja predstandardizacijskog kontinuiteta jezika. Ocrta posebnju jezičku maticu oko koje se formira i bogati jedan jezički izraz. "Ta pjesma se ponekad širi i stotinama milja, ide od usta do usta, godinama slobodno živi, pa vjekovima i hiljadama godina...malo koji muzičar smatra narodnu pjesmu velesilom koja povezuje nevidljivim, ali neodoljivim vezom milione i milione srodnih pojedinaca u moćne skupine i cjeline, koje zovemo narodima..."(Kuba, 1984:26)

U sevdalinkama su opjevani i teferiči:

"Na teferič pošla nana s unucima i snahama.

Hajde nano, bona nano da igramo i pjevamo

Nit` me zov`te, nit` umijem nit` vam pjesme razumijem...`

`je l` ti žao Banjaluke, Banjalučkih teferiča, kraj Vrbasa akšamluka...`

Unutar odjela za kulturu formirana je radna grupa koja se bavi organizacijom tradicionalnog bosanskog teferiča, a primjer jednog programa teferiča nalazi se u Tabeli 6.

Tabela 6. Program za teferič

Cilj programa	Način ostvarivanja cilja	Kome je program namjenjen	Mjesto realizacije programa
Druženje, jačanje bliskih odnosa zajednice	Igre: fudbal, bacanje kugle, vuča konopca, trčanje Roštilj	Članovima i gostima drugih bošnjačkih udruženja	Elm Brook Park

Cjelodnevno druženje- teferiči tradicionalna su narodna okupljanja koja datiraju od davnina. Teferič je besjeda arapskog porijekla znači: zabavljanje, provod, uživanje u prirodi. Stari veliki i najpoznatiji teferič je Aliđun obično održavan 2. avgusta. Poznat je širom Bosne i Hercegovine i održavan u velikim gradovima, selima i zaseocima. U okviru programa za teferič uvrštene su stare igre poput vuče konopca i bacanje kamena, time se nastoji očuvati tradicija bošnjačke zabave, obzirom da teferiči sve više bivaju obojeni modernim nijansama i trendovima.

U sklopu kulturnih manifestacija Udruženja održava se i večer Kur'ana.

Tabela 7. Program za večer Kur'ana

Cilj programa	Način ostvarivanja cilja	Kome je program namjenjen	Mjesto realizacije programa
Jačanje osjećaja zajedništva Jačanje vjerskog identiteta Promovisanje novih učača Kur'ana u Udruženju	Učenje Kur'ana- odrasli i djeca Izvođenje ilahija Recitacija proze i poezije o Bosni	Članovima i gostima	Prostorije Udruženja Ulica: 125. Turnpike Hookset

Program počinje nakon akšam namaza obraćanjem voditelja vjerskog odjela Udruženja, koji je poželio dobrodošlicu prisutnima. Sastojao se od predstavljanja novih učača Kur'ana, gdje je svaki učač pročitao nekoliko kur'anskih redaka. Osim učenja Kur'ana program je upotpunjen izvedbama ilahija i kasida koje su interpretirali članovi horske sekcije Udruženja, te recitacijama poezije i proze o Bosni i Hercegovini. Večeri Kur'ana tradicionalno se obilježavaju i u džematima širom BiH u organizaciji Islamske zajednice. Ovakvi skupovi su važni po svom broju i pažnji, gdje vjernici jasno ističu da su predani svojoj vjeri i da drže do zajednice.

4. INTERVJU

U okviru istraživanja obavili smo i razgovor sa jednim članom organizacionog odbora Udruženja inicijala N.A. Zanimalo nas je kako se izvodi nastava bosanskog jezika, da li su zadovoljni rezultatima, te da nam kaže nešto više o planovima za budućnost kada je u pitanju Škola bosanskog jezika.

Predstavnik Udruženja N.A. kaže da se od osnivanja škole 2010. godine broj učenika uglavnom smanjivao. Zanimljivo je recimo da 2012. godina školu je pohađalo 15 učenika, dok se 2013. godine taj broj povećao na 50 učenika. Nastava se odvija na amaterskom nivou. Udruženje je kontaktiralo učiteljicu iz BiH, koja je prosljedila nekoliko nastavnih priprema, pa vodeći se pripremanama volonteri održavaju nastavu. U planovima za budućnosti nastojat će profesionalizovati školu bosanskog jezika, odnosno imaju u vidu zapošljavanje pedagoški obrazovanog kadra. U školskoj 2018/2019. godini, djeca koja pohađaju mektebsku nastavu dužna su dolaziti i u školu bosanskog jezika. Na ovaj potez u Udruženju odlučili su se zbog toga da bi djeca mogla lakše pratiti mektebsku nastavu, obzirom da djeca manjeg uzrasta slabije govore maternji jezik. Ali i kako bi skrenuli pažnju djeci, a u prvom redu roditeljima, o važnosti očuvanja bosanskog jezika.

Na pitanje da li se bošnjačka zajednica uspješno integriše u američko društvo N.A. je odgovorio potvrdno. Kao primjere uspješne integracije bošnjačke zajednice u Americi navodi izuzetno ostvarenu saradnju sa lokalnim vlastima, koji su u nekoliko navrata dolazili u posjetu Udruženju. Drugi primjer uspješne integracije jesu vrlo zapaženi rezultati mlađe generacije Bošnjaka u obrazovanju. Naime, učenica L. H. proglašena je za učenicu mjeseca u Manchester High School West. Kako nam je sagovornik istakao L.H. je aktivna članica Udruženja, i u jednom od intervjua za medije govorila je o ABNH udruženju¹⁷, L.H. je prema njegovim riječima proglašena je i za učenika generacije.

¹⁷ Intervju sa L.H. koji su uradile jedne lokalne novine možete pročitati na sljedećem linku: http://www.unionleader.com/article/20180226/NEWS04/180229462/0/userreg_option

5. PRIJEDLOZI I PREPORUKE

Na osnovu dobijenih rezultata istraživanja, u nastavku rada slijedi nekoliko preporuka za unaprijeđenje aktivnosti koje teže ka očuvanju kulturnog identiteta Bošnjaka.

Kako bi postizali bolje rezultate na očuvanju identiteta, kulture i nacije, ABNH treba produbiti i ojačati institucionalnu saradnju sa svim bošnjačkih udruženjima i organizacijama iz BiH. Primjera radi, Udruženje nema saradnju sa Bošnjačkom akademijom nauke i umjetnosti (BANU) i sa Majkama Srebrenice, od kojih bi itekako imali pomoć. Pored obilježivanja značajnih državnih datuma 01. marta i 25. novembra, može se uključiti i obilježavanja dana nacionalnih zastava i grbova BiH 04. februar¹⁸ Kada je u pitanju očuvanje bosanskog jezika, u školi bosanskog jezika angažovati pedagoški obrazovan kadar, pokušati ostvariti saradnju sa Odsjekom za bosanski, srpski i hrvatski jezik na nekom od Fakulteta u BiH s ciljem izrade NPP ili ostvariti saradnju sa školom bosanskog jezika za strance u BiH, koji bi im mogli pomoći u izradi istog. U aktivnosti svakako uključiti i obilježavanje Međunarodnog dana maternjeg jezika 21.02. gdje bi se mogao predstaviti historijski pregled bosanskog jezika, primjera radi, kad se prvi put spominje, prvi i najpoznatiji rječnici bosanskog jezika i slično, te obraditi život i djelo bošnjačkih pisaca koji su pisali na bosanskog jeziku.

Gore spomenute preporuke koje imaju za cilj očuvanje kulturnog identiteta Bošnjaka nisu važne samo za Bošnjake nego i za širu zajednicu kako bi se očuvala šarolikost svijeta odnosno multikulturalizam i interkulturalizam. Svaka nacija oblikuje se pod uticajem političkih i društvenih faktora, a koji imaju temelje u tradicionalnoj narodnoj kulturi, jeziku i religiji. U kulturi su skupljene sve tvorevine i vrijednosti, čiji se smisao sastoji od održavanja i napretka važan za opstanak te kulture. Usvajanjem kulturnog identiteta čovjek nastoji da se

¹⁸ Prva zastava i grb Republike Bosne i Hercegovine zvanično su usvojeni 4. maja 1992. godine. Prva zastava nezavisne Republike Bosne i Hercegovine zasnivala se na zastavi srednjovjekovne Bosne i bosanske dinastije Kotromanića. Bijela zastava pravouglog oblika, s grbom Republike Bosne i Hercegovine u sredini. Grb je replika grba prvog bosanskog kralja Tvrtka I Kotromanića. Plavi štit, podijeljen na dva polja srebrenom dijagonalnom gredom sa po tri ljiljana zlatne boje u svakom polju. Zastava je prvi put službeno predstavljena 22. maja 1992. godine ispred zgrade UN-a u New Yorku. Odlukom visokog predstavnika 1998. zamijenjeni današnjom zastavom i himnom. Vidjeti više na linku: <https://www.radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/usvojeni-prva-zastava-i-grb-republike-bosne-i-hercegovine/224863>

razvija i uljudi, socijalizira i personalizira svoje dane i urođene sposobnosti, pa je ona rezultat uzajamne povezanosti individualnog i društvenog stvaralaštva, odnosno cjelina intelektualnih, moralnih i materijalnih postignuća, cjelokupan način života određenog historijskog vremena i prostora.

IV ZAKLJUČAK

Polovinom 20. stoljeća nametnuta su pitanja priznavanja i poštivanja etničke i kulturne različitosti, nakon što su se države nacionalno homogenizirale i stabilizovale u skladu sa modernom idejom iz 19. stoljeća da se granice države trebaju podudarati sa nacionalnim granicama. Mnoge se zemlje danas suočavaju sa različitostima kroz imigracijske skupine, a svakoj manjinskoj nacionalnoj i vjerskoj skupini u nekoj zemlji prijeti gubitak nacionalnog i vjerskog identiteta, kroz asimilaciju u društvo većinske skupine. I Bošnjaci kao kulturna manjina u Americi suočavaju se za gubitkom svoga identiteta. Formiranjem neprofitnih organizacija nastoje iznaći najbolje načine integracije u američko društvo.

Ličnost se oblikuje kroz genetske i okolinske utjecaje, a svakako su najvažniji kulturalni utjecaji. Kultura se prenosi jezikom, na taj način oblikuju se ponašanja pojedinaca koji komuniciraju kroz zajednički jezik, dijele isti historijski trenutak i prostorno međusobno utječu jedne na druge. Pitanje kulture je jako teško odrediti kroz neke jednostavne definicije jedan od mogućih načina definisanja kulture dao je Kluckhohn (1954, prema Lacković-Grgin i Čubela Adorić, 2005) kazavši da je kultura zajednici isto što i pamćenje pojedincima. Uključuje sve ono što je rađeno u zajednici te sve što je vrijedno da se prenese sljedećoj generaciji.

Zbog toga što nas je posebno zanimalo usvajanje kulturnog identiteta odedene nacije, dotakli smo se teorijskog dijela o učenju kulture. Kultura se uči pomoću tri načina: formalno, neformalno i tehničko učenje. Mi smo se posebno zanimali za kulturni identitet jednog naroda/nacije. Prema Smithu (1990) *kulturni identitet* proizlazi iz osjećaja kontinuiteta i zajedničke sudbine te posjedovanja zajedničkih uspomena određene populacije koja ima zajednička iskustva i kulturna obilježja. Elementi kulturni identitet su jezika običaji, religija, vrijednosti i sl. Jezik kao glavno sredstvo za očuvanje kulturne predaje i gledanja na svijet kulturne sredine, glavni (iako ne jedini) nosilac njezina identiteta. Budući da se identitet nosi normama i vrednotama u kulturi, njegova je osnova duhovne naravi. Identitet nije dan

prirodno niti postoji zauvijek u istim granicama, nego rezultat duhovne aktivnosti. Norme i vrednote su se posebno održavale vjerom i prenosile s koljena na koljeno jezikom i simbolima.

Ono što je danas jedno od najvećih civilizacijskih pitanja i izazova jeste da li je moguć i kako uspostaviti suživot različitih kultura? Tim pitanjima bavi se multikulturalizam odnosno interkulturalizam.

Pod pojmom multikulturalizam podrazumijeva se život različitih kultura na jednom prostoru, koje egzistiraju zasebno. Interkulturalizam je suodnos više različitih kultura koje miješanjem stvaraju "novu kulturnu sintezu".

U ovom radu bavili smo se kulturnim identitetom Bošnjaka nastanjenih u Americi.

Zanimao nas je način očuvanja njihovog kulturnog identiteta, tačnije koje aktivnosti se realizuju u udruženju Bošnjaka NH kako bi sačuvali svoj kulturni identitet.

Udruženje Bošnjaka NH realizuje niz programa koji imaju za cilj očuvanje bošnjačkog kulturnog identiteta. Pa tako obilježavaju značajne državne datume (01.mart, Dan nezavisnosti BiH , 25.novembar, Dan državnosti BiH), memorijane datume (11.juli, Dan sjećanja na genocid u Srebrenici), imaju školu bosanskog jezika, mektebsku nastavu, teferiče, večeri sevdaha, i druge kulturne manifestacije.

Može se zaključiti da Udruženje uspjeva u očuvanju bošnjačkog kulturnog identiteta, obzirom da i djeca najmlađeg uzrasta govore i razumiju bosanski jezik, veliki je broj djece koja redovno pohađaju mektebsku nastavu. Stariji članovi Udruženja imaju redovna druženja što je izuzetno važno za očuvanje osjećaja zajedništva. Bošnjaci su se u velikoj mjeri integrisali u američko društvo. Uvažavaju američke zakone, samo Udruženje je registrovano po američkim zakonima vezanih za nevladine organizacije. Ostvarili su izuzetnu saradnju sa državnim i gradskim vlastima. Mlađe generacije postižu izuzetne rezultate u obrazovanju, svjesni i ponosni na svoje porijeklo.

Iz svega navedenog proističe da nove generacije treba učiti da su razlike u načinu života, običajima, vrijednostima prirodne onoliko koliko su prirodne razlike u vjerskoj pripadnosti. Integracija odnosno pluralizam kultura i kulturna saradnja, moguća je samo uz autonomiju načina, modela, tradicija, matrica društvenog života, i jedinstva u njegovim zajedničkim ciljevima.

V LITERATURA

1. Alba R. (1990). *Ethnic identity*, London: New Haven.
2. Allport, G. (1969) *Sklop i razvoj ličnosti*, Beograd: Kultura.
3. Assmann, A. (2008): „Cannon and Archive,, iz „*Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*“, Berlin/New York: de Gruyter.
4. Assmann, J. (2006). *Kultura sjećanja*, Zagreb: Golden marketing.
5. Balić, S. (1994). *Kultura Bošnjaka*, Zagreb: Grafički zavod.
6. Bartulović, M. Kušević B. (2016). *Šta je interkulturalno obrazovanje?* Zagreb: Centar za mirovne studije.
7. Bašić, S. (2000). »Odgoj«, u: Mijatović, Antun (ur.), *Osnove suvremene pedagogije*, Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor, str. 175–201.
8. Bedeković V. i sar. (2011). *Kultura društva kao osnova oblikovanja organizacijske kulture u kontekstu suvremenih menadžerskih procesa*, Virovitica: Visoka škola za menadžment u turizmu i informatici.
9. Berger P. Luckmann T. (1966). *Socijalna konstrukcija zbilje*, Zagreb: Naprijed.
10. Berque J. (1991). *La maghreb entre deux guerres*, Paris.
11. Blagojević, J. (2010). *Kulture koje dolaze- drugi i kultura*, Fakultet za medije i komunikacije: Beograd.
12. Bourdie, P. (1986). *Pedagoško djelovanje i simboličko nasilje*, Zagreb: CDD.
13. Cohen L. Manion L. Morrison K. (2007). *Metode istraživanja u obrazovanju*, Jastrebarsko: Naklada Slap.
14. Čačić-Kumpes J. (1991). *Obrazovanje i etničke manjine*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb.
15. Čremošnik, G. (1957). *Original povelje Kulina bana*, GZM: Sarajevo.
16. Dufour, B. Curtis, W. (2012). *Studij odgojno-obrazovnih nauka: uvod u ključne discipline*, Zagreb: Educa.
17. Erikson E. (2008). *Identitet i životni ciklus*, Beograd: Zavod za udžbenike.
18. Filipović N. (1987). *Didaktika I*, Sarajevo: IGKRO Svjetlost.
19. Fočo, S. (2000). *Sociologija*, Zenica: Dom štampe.
20. Grupa autora (1998). *BiH od najstarijih vremena do kraja II svjetskog rata*, Sarajevo: BKC.

21. Hall, S. (1996). Studije kulture i njihova teorijska naslijeđa, Routledge: New York.
22. Halmi A. (2005). Strategija kvalitativnih istraživanja u primjenjenim društvenim naukama, Jastrebarsko: Naklada Slap.
23. Hofstede, G. (2005). Cultures and Organizations: Software of the Mind, Intercultural Cooperation and Its Importance for Survival, Second.
24. Hol, E. (1976). Nijemi jezik, Beograd.
25. Ibrović, R. (2018). Stećci u Donjim Močiocima, Haber, Sarajevo br. 38, 40.
26. Imamović, M. (1996). Historija Bošnjaka, Sarajevo: Preporod bošnjačka zajednica culture.
27. Jagić, S. Vučetić, M. (2013). Globalizacijski procesi i kultura, Sveučilište u Zadru, Odjel za pedagogiju.
28. Jahić, Dž. (1991). Jezik bosanskih muslimana, Sarajevo: Biblioteka Ključanin.
29. Kuba, L. (1984). Pjesme i napjevi iz BiH, Sarajevo: Svjetlost.
30. Lacković-Grgin, K. Čubela Adorić, V. (2005). Odabrane teme iz psihologije odraslih, Zagreb: Naklada slap.
31. Monaghan J. Peter J. (2003). Socijalna i kulturna antropologija, Sarajevo: Bemust.
32. Muhić, F. (2014). Islamski identitet Evrope, Sarajevo: Centar za napredne studije.
33. Mullard, C. (1988). Multikulturalno obrazovanje u Britaniji: Od asimilacije do kulturnog pluralizma, Oxford: Pogran Press.
34. Mužić V. (1999). Uvod u metodologiju istraživanja odgoja i obrazovanja, Zagreb: Educa.
35. Mužić, V. (1977). Metodologija pedagoškog istraživanja, Sarajevo: Svjetlost.
36. Ninčević M. (2009). Interkulturalizam u odgoju i obrazovanju: Drugi kao polazište, Nova prisutnost, Zagreb.
37. Polić, M. (1993). Odgoj i svije(s)t, Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo.
38. Rusalić, D. (2009). Making the intangible tangible: the new interface of cultural heritage. Beograd : Institute of Ethnography.
39. Slatina, M. (2006). Od individue do ličnosti – Uvođenje u teoriju konfluentnog obrazovanja, Zenica: Dom štampe.
40. Smith A. D. (1990). Toward a global culture, Mike F., London.
41. Spajić-Vrkaš, i sar. (2001). Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Interdisciplinarni rječnik. Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO.
42. Tufekčić, A. (2012). Osnove etnopedagogije, Sarajevo: Dobra knjiga.
43. Turjačanin, V. (2014). Socijalna psihologija etničkog identiteta, Banjaluka.

44. Vrbanić, D. (2015). Folklor kao do kulturnog identiteta Koprivničkog Ivanca, Zagreb.
45. Vućević, I. (2014). Kulturni identitet, nacionalni identitet i problem ukusa, Filološki fakultet, Univerzitet u Beogradu.
46. Vujević, M. (2006). Uvođenje u naučni radi u području društvenih nauka, Zagreb: Školska knjiga.
47. Vukasović, A. (2000). »Svrha i zadaće odgoja i obrazovanja«, u: Mijatović, Antun (ur.), Osnove suvremene pedagogije, Zagreb: Hrvatski pedagoškknjiževni zbor, str. 129–148.
48. Vukasović, A. (1991). Obitelj i moralni razvitak mladeži, Zagreb: Hrvatski pokret za život i obitelj.
49. Vukasović, A., (1989). Analiza i unapređivanje odgojnog rada, Samobor: Zagreb – radna organizacija za grafičku djelatnost.
50. Wojciechowsky, Jerzy A. (1977). "Kulturni pluralizam i nacionalni identitet", Kultura, Beograd, br. 38: 31-39.

INTERNET IZVORI:

1. Unionleader.com, Scholar of the Month: For Hodzic, education is about knowledge, not grades, dostupno na: <http://www.unionleader.com/article/20180226/NEWS04/180229462> (preuzeto 26.02.2018.)
2. Proleksis enciklopedija: kulturni identitet, link: <http://proleksis.lzmk.hr/511/> (preuzeto 22.06.2012.)
3. Radiosarajevo.ba, Na današnji dan: usvojeni prva zastava i grb BiH, dostupno na: <https://www.radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/usvojeni-prva-zastava-i-grb-republike-bosne-i-hercegovine/224863> (preuzeto 04.05.2016.)
4. Ramadan T. "Umjetnost i etika" https://www.youtube.com/watch?v=JIjoq_9B93o, (preuzeto 04.02. 2015.)
5. Wikipedia.org, Slika Povelja Kulina bana, dostupno na: https://hr.wikipedia.org/wiki/Povelja_Kulina_bana (preuzeto 22.03.2018)
6. Wikipedia.org, Slika Stećak, dostupno na: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Ste%C4> (preuzeto 03.02.2018)

7. Klix.ba (2015) "Bosanci i Hercegovci napravili najveći cvijet Srebrenice, dostupno na: <https://www.klix.ba/vijesti/svijet/manchester-u-sad-u-bosanci-i-hercegovci-napravili-najveci-cvijet-srebrenice-u-svijetu/150712014> (preuzeto 15.08.2018)

VI PRILOZI

POPIS TABELA

- Tabela 1. Prikaz tematike analize sadržaja str. 32
- Tabela 2. Godišnji izvještaji Udruženja za period od 2012-2016 godine str. 36
- Tabela 3. Program obilježavanja Dana državnosti BiH str. 39
- Tabela 4. Program za Dan sjećanja na genocid 11. jula u Srebrenici str. 41
- Tabela 5. Program za Veče sevdaha str. 42
- Tabela 6. Program za teferič str. 43
- Tabela 7. Program za večer Kur'ana str. 43

POPIS GRAFIKONA

- Grafikon 1. Odrednice bošnjačke kulture prema Hofstedovim teorijskim postavkama str. 38

POPIS SLIKA

- Slika 1. Ciklus kultura-ličnost str. 14
- Slika 2. Stećak str. 24
- Slika 3. Povelja Kulina bana str. 24
- Slika 4. Rezolucija o genocidu 11. jula u Srebrenici str. 41
- Slika 5. Plakatu Manchester-ustr. 4